

100 8c

100/14

E libris
gymnasio Mauritiano Magdeburgensi
a venerabili
Carolo Funk
theol. doctore et gymnasii directore
a. 1857 hereditate relictis.

T. o. 483, 3.

D. IOH. CHRISTOPH.
DÆDERLEIN

ACCESSIONES

AD NOVISSIMAM
SIVE
QUINTAM EDITIONEM
INSTITVTIONIS THEOLOGI
CHRISTIANI

POST QVARTAM
SEPARATIM EDITAE.

CVM PRIVILEGIIS SACR. CAES. MAIESTATIS ET
ELECTORIS SAXONIAE.

NORIMBERGAE ET ALTORFI
SVMTV MONATH ET KVSSLER
MDCCLXXXII.

THEOLOGICAL LIBRARY
UNIVERSITY OF CHICAGO

ACCESSIONS

AD NOVEMBREM

MDCCC

ANNO DOMINI

THEOLOGICAL LIBRARY

UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

UNIVERSITY OF CHICAGO

THEOLOGICAL LIBRARY
UNIVERSITY OF CHICAGO

THEOLOGICAL LIBRARY

UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

PRAEFATIO.

Iustis multorum desideriiis satisfaciendum putavimus, cum accessiones ad superiorem institutionis theologi chr. editionem, et mutationes libri quinta cura emendati, quas et res et tempus et consilium, literis ac ecclesiae consulendi, suavit, insigniores communicari sibi postularent. Quae res etsi nec omnino necessaria videri possit in libro, summam superioris doctrinae conservante; nec incommodis plurimis caret, tamen institui debuit, ne lectores et emtores se parte aliqua studiorum nostrorum defrau-

dari et recentissimis doctrinae et eruditio-
nis fructibus, postquam superiores haud re-
probassent et aere suo redemissent a libra-
rio, sive per invidiam sive aliis ex causis
privari, aegre paterentur et iuste conqueri
possent. Maluimus enim his cedere, quam
aliis, qui, quasi perennantem et immuta-
bilem sive doctrinam nostram, sive librum
nostrum, conservari cuperent atque etiam
optarent: quorum alterum longe abest a
tenuitate nostra, quam perficere laboramus,
a studiis nostrorum temporum, quorum fru-
ctus ad nos labenter colligimus, ab animo
nostro, in quem nec vana infallibilitatis (ve-
niam petimus verbo) opinio, nec pigra ne-
gligentia acquiescens partis, spernensque
molestias, infedit, nec etiam infidebit un-
quam. alterum autem, cum ipsi proficimus
in cognoscenda veritate, iniquissimum fo-
ret adversus lectores nostros, qui nobiscum
ulterius progredi cupiunt. Sed in hoc
consilio eo temperamento ac delectu uten-
dum putavimus, ut posthabitis levioribus
emen-

emendationibus i. e. iis, quae verba magis quam rem attingerent, cum formulae, interdum obscurae, interdum parum probabiles purioribus et lucidioribus permutandae essent, eas tantum separatim hoc libro curarem de scribendas, in quibus aut nova sententia proferri debuit, aut pro temporis et controversiarum rationibus addendum aliquid fuit, aut definitio accuratior locum habere visa est.

His igitur utere mecum, Tu, quisquis nobis faves, tum haecenus, ut nostro exemplo admonitus discas, verum veritatis studiosum, (e quo genere theologos omnes esse vehementer opto) minime in prima tenuitate subsistere, nec post aliquot annorum decursum eodem loco haerere iisdem opinionibus ac decretis favere posse, quibus prius adhaesit: tum eo ut lectis hisce accessionibus ad superiorem librum liberaliter diiudices, utrum studium nostrum, perseverans in literis sacris, nos proprius ad

veritatem, ad lucem, quam speramus, deduxerit, an, quod Deus avertat, veritas errore immutata, castitas doctrinae christinae novis opinionibus corrupta fuerit, atque aperta, cui olim operam dedimus, simplicitas, fraudulentæ quorundam ambiguitati, modestia arrogantiae, libertas servituti, meliora pravis decretis cesserint. Si quid boni, emendati, novi, decerpseris, utere nobiscum: si quid in peius degeneraverit, tuo iudicio: tu superioribus lactare: si plura, ac Tibi obvenerint, nova, si politiora, speraveris: reputa, nos nec valde cupidos esse rerum novitate blandientium, nec praecipitare iudicium nostrum de opinionibus theologicis, nec aliis maiora, ac ipsi adhuc fecimus, doctrinae incrementa invidere. Scr. Ienae d. 15. Mai 1792.

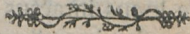
D. Ioh. Chr. Doederlein.

PRAE-

PRAEFATIO
AD
EDITIONEM QVINTAM.

Liber iterato edendus, si ad temporum rationes conformari debet, non potuit sine accessionibus et mutationibus multis et variis emitti: praesertim in iis capitibus, quae sive pro ingeniorum studiis diversis magis agitata et excussa, interdum etiam turbata et concussa fuere, sive pro temporum nostrorum felicitate curatius elaborata sunt, et in quibus iam licet sententiam liberius profiteri et declarare, quam nobis, loco, tempore, timiditate, (quae maxime decet doctores religionis in doctrina nova vel a communibus decretis aliena proferenda) aliisque causis sat gravibus prohibentibus, tum licuit, cum prima libri Editio prodiret. Itaque nullus fere locus intactus et sine emendatione relictus est; in quibusdam, v. c. de religione Christiana, de inspiratione, de usu V. T. de fide Trinitatis, de Geogonia Moisaica, de Daemonibus multae observationes
no-

novae accessere: quarum partem lubens gra-
tusque profiteor me debere eruditioni et
perspicaciae Ven. Mori, qui multa pro ne-
cessitate temporum in Epitome tanta cautio-
ne tractavit, tanta diligentia excussit, tanta
modestia examinavit, tanta solertia ad reli-
gionis consilium revocavit, ut ei non sub-
scribere, ab eo non repetere, quidquid re-
petendum restabat, aut arrogantiae esset eo-
rum hominum, qui sibi omnia vindicant,
aliis nihil deberi putant, aut ingratae mentis
vitium, quae temporum felicitatem et do-
ctorum studia negligit. Itaque confido pe-
nitus, hunc librum, novis curis efformatum,
inter tantas nonnullorum fluctuationes et fi-
dei nostrae pericula duraturum, nec mole
veterum errorum submersurum, nec scopu-
lis novae impietatis adhaesurum esse. Id-
que freti luce temporum, studiis purioribus
plurimorum, qui ad veritatem eriguntur, et
favore divino, qui non deserit veritatis
amantes, omnino speramus. Ienae d. XV.
Mart. 1791.

PRO.

Library of the University of Jena

PROLEGOMENA.
CAPVT PRIMVM.
DE RELIGIONE.

Pag. 2.

Obf. 2. post voces: *si pluribus communes et*, adde: sive mutua consensione, sive usu et praescriptione, auctoritatem &c.

Obf. 3. lege: eam autem, quae animi sensu, v. c. admiratione, reverentia, gratitudine, amore &c. et actionibus, imprimis obsequio, circa Deum occupatur, *practicam* (*Φρονησιν δικαιοων Luc. 1, 17.*) scholae dicere consueverunt. In sacris literis est *γνωσις θεου*, (*יְדוּעַת הויה*), *Φοβος θεου* (*יְרֵאָה הויה*, Ef. 11, 2. 9. Col. 1, 10.) *δουλεια*, *ευσεβεια*, 1. Tim. 3, 16. 2, 4. *λατρευειν τον θεον*, *δοξασειν τον θεον* et al. Ceterum facile intelligitur, quantum religio conspiret cum natura et dignitate animi humani adeoque necessaria sit; quantum decus, quantum utilitatem, non quidem numini, quod non pendet ab humanis iudiciis, nec mortalium cultu eget, sed homini ipsi adferat; quam iniurii denique in genus humanum sint, abiectique de se sentiant, qui religionis sive necessitatem negant, sive veritatem depravant, sive commoda deprimunt.

pag. 4. Obf. 1. l. 10. Ac primum profecto in generis humani infantia non est incredibile, Deum ipsum, qui et cognosci vult ab hominibus et coli, rudi atque tardo ingenio hominum subvenisse, et, cum homines, obruti re-

Död. Access. A rum

rum externarum mole, difficilius erigantur ad res inad-
spectabiles et a sensibus remotas, nimisque proclives sint
aut ad negligendum numen, aut ad confingenda temere
deorum monstra, provide curasse, ut et notitiae rectae ac
piaae suppeterent, et viri existerent, quorum auxilio, in-
stitutione et auctoritate obviam iretur insecitiae ac deprava-
tioni. Qui quidem cum ingenio, vi et notitiis longe
antecellerent reliquos, rudes incultosque, facile ab ipso
numine accepisse vim rationis, institutionis materiam, et
disciplinae puritatem, atque ad notitias suas non suoapte in-
genio, contemplanda rerum natura, pervenisse credebantur.
Ab his igitur auctoribus consentaneum est, veritatem
ad alios transferri, reliquorum ingenium excitari, et se-
mina religionis dispergi. Horum ex spoliis systema religio-
nis naturalis, quod usu rationis, sibi relictae, omnino cen-
strui posse frustra statuitur, exornatum fuisse, omnis histo-
ria testatur. Vicit citius auctoritas, quam ratio: ac pau-
corum, quos numen illustravit, ingenium ad maturitatem
duxit religionis doctrinam, quae posthaec laetius effloruit.
Sed haec &c.

p. 5. lin. 5. Multo autem minus probatur IRWINGII
V. C. hypothesis in 1. *Versuch über den Ursprung der
Erkenntniß der Wahrheit &c.* Berol. 1781. 8.

A fine Obf. I. adde: cf. VELTHVSEN *Fortgesetzte
Nachforschungen über den Ursprung der Chr. Rel.* Hamb.
1782. 8.

Obf. 2. post verba *apertam*, adde: ac vel his, nostra
inprimis aetate, incertam ac suspectam: vel &c.

p. 5. lin. 27. lege: *Aët.* 14, 15. 17, 24. *sqq.* Quodsi
quis hanc quoque religionem *revelatam* dicere maluerit,
non

non repugnabimus. Namque Deus ipse est, qui ei occasionem dedit, eo quod nos sensibus et animo instruxit, quorum usu contemplari possumus res externas atque ad numinis intelligentiam exinde deduci, et quod in rebus ipsis vestigia virtutis ac maiestatis suae fecit conspicua.

p. 6. lin. II. sic mutata sunt: Atque de altero non ausim quidquam statuere, in tanta historiarum obscuritate, quae quidem notitias de numine et religionem in ipsis generis humani scientiarumque incunabilis ostendunt, originem autem harum idearum minime declarant: alterum unice efficitur e *statu religionis* inter gentes *ἀνομοῦς*. Sed has intelligimus e rerum gestarum monumentis, generatim omnes, sapientiae quoque laude florentissimas, aut ignorasse penitus ea, quae ad doctrinam cultumque divinum pertinent, aut in his graviter errasse ac puriores maiorum notitias corrupisse, aut tardius et serius progressas fuisse ad veriores et uberiores notitias. *Rom. I, 19.* ubi cf. GROTIJ *annot. v.* et TOB. PFANNERI *syst. theol. gentilis purioris. Basil. 1679.* Inprimis constat, gentes europaeas, quae hodie ceteras praestant cognitionis puritate, hausisse praecipue e disciplina Christiana et revelatione N. T. cuius institutionem cupide arreptam sapientia humana rationi quasi per manus tradidit, ut ea demonstrationem harum rerum e principiis naturalibus tentaret, &c.

p. 6. lin. ult. post voc. *perficiendi* additur: adeoque religio illa vix se, ut vitae morumque sociam et magistram gerat.

p. 7. Scriptoribus laudatis subiunge: G. LESS *Geschichte der Religion, Goett. 1786. 8.*

p. 8. l. 25. Obf. 3. lege: felicitas animi nascitur tum a dignitatis sensu, enato e persuasione, nos ratione eminare, eaque frui et uti; tum conscientia &c.

p. 9. lin. 8. post verba *habendus est*, inferre: Temerarium profecto, ne dum absurdum sit, id, quod a veritatis recte repetitur, quae, utcumque demum innotescat, animum ornat, adficit, movet, acuit, solatur, erigit, unice a doctore derivare, qui forte primus veritatem excogitavit. Maneat, maneat hoc decus veritati, quod per vim suam intrinsecam, sive a Deo ipso, sive a natura innotuerit, decus asserat, virtutem persuadeat, spem suffulciat, atque adeo salutem hominis, quae noticiarum praestantia, virtutis elegantia, spei firmitate continetur, plurimum conferat.

p. 9. lin. 22. §. 4. post verba, *nequiverunt, doceret* adde: et tum discendi celeritatem tum rerum discendarum copiam adjuvaret.

p. 11. univèrsa periodus: *Subiective dicitur &c.* delectatur.

p. 12. Obf. 4. *Mosaicam* religionis formam, quae puriores notitias inter pericula et exempla impietatis profanae, et conservare debuit et augere, diximus a) *divinam*.

Verbis: *ingenium spirant*, adde: Ac cum nemo vir magnus, ingenio meritisque pollens sine numine extitit: quare insolens videatur, divina auctoritate commendari visum, qui sive docendo animi praestantia et eruditione, sive in legibus ferendis sapientia, sive in gente sua liberanda et a barbaris moribus revocanda, virtutis documentis inclaruit. Ceterum non omnia, quae Moses fecit, instituit,

stituit, iussit, auspice Deo, pertinent ad religionem: quare vani et iniurii videntur multorum ausus, cum nimia cupiditate, sine quadam insigni utilitate, Mosis auctoritatem, feliciter profecto a Paulo, doctore Christiano, deiectam et proscriptam, impetunt. Contra quos facilis erit sive defensio sive excusatio et Mosis, a quo humanum omne alienum fuisse, nemo dixerit; et institutorum eius, quae ad illud aevum pertinerent; et factorum eius, in quibus qua virtute, qua arte, quo consilio patrata fuerint, liberum cuique relinquitur iudicium.

p. 13. lin. penultima: *necessitatibus*; adde: sapientissima methodo, cum rebus adspectabilibus et in facto positis potissimum uteretur ad admonendos homines de veritate, de consiliis suis, de officiis, quae praestari debuerent, et al. vide imprimis Ven. s. P. N. MORVS *Progr. de notitia religionis cum rebus experientiae obviis copulata*, Lipsi. 1788. sqq. (germanice 1791.)

CAPVT SECVNDVM.

DE RELIGIONE CHRISTIANA.

Pag. 16. Obf. 3.

Citatis subiunge: *Epp. Catholicae a I. B. CARPZOV. p. 175. Hal. 1790.*

p. 16. lin. 26. §. 4. post verba *ingenium humanum*, adde: vel rationis vi et studiis intensissimis excogitat.

p. 17. lin. 5. Obf. 5. lege: abstergere ab eo instituto, quod non modo praecipue docuit hominem, quantum excellat, quibus iuribus utatur, quomodo aspirare possit

A 3

ad

ad vitam meliorem, quam denique ratione plurimæ communis omnium salutis impedimenta removeantur, verum etiam veram philosophiam e scholarum adytis ad usum popularem produxit?

Adde: Obs. 5. Huius argumenti vis ut intelligatur, singulae partes doctrina Christianae tum accurate cognoscendae sunt, ne pro Christianis habeantur, quae nonnullorum aut arrogantia, aut stupiditas, aut superstitio habuit et vendidit; tum excutiendae sedulo et ad amissim rationis expendendae, quo factò non dubito, quin in institutione de Deo et hominis erga eum relatione nihil non rationi conforme, in disciplina nihil non salutare et felicitati humanae promovendae aptum, in decretis divinis, quae Christus tradidit, nihil aberrans a maiestate divina reperiatur.

p. 18. lin. 1. *originis divinae*: adde, nam origines rerum ratio explorat, non docet sensus.

lin. 10. sic mutavi: sed si effectus tam divini, (quosnam enim motus diviniore vocemus, quam sensa animi tranquillissimi et virtutis studiosi?) producuntur per doctrinam christianam, si praestat id, quod inveptione humana superius et maius est: quis, eam divino beneficio concedi, negaverit?

p. 19. lin. 1. §. 8. a fine: Vnde hoc argumentum persuadendae veritati Christianae aptum videtur dignumque, cuius virtus prolixius exponatur.

lin. 13. *numinis* et documentum de legatione divina.

p. 19. §. 9. Obs. 2. ita immutata est: Definitionis nostrae veritas nititur inductione. Alii aliter efformant
notio-

notionem. Videatur COTTA ad Gerhardi LL. theol. T. XII. p. 93. Minus accurate quidam dicunt contra naturam fieri, nisi velint cum *Augustino contra Faust. L. 25. ab init.* fieri contra id, quod novimus in natura, vel contra cursum naturae. Melius alii, quae *supra* naturam, vel praeter vires naturae eveniunt, miracula vocant: naturae autem, ne ad vanas λογολαχίας deveniamus, tribuimus, quidquid aut e *viribus* rerum creatarum, nobis cognitis, enascitur, aut *legibus*, quas quidem vires rerum creatarum in agendo communiter sequi videmus, est conforme. Quare quo quis rudior et tardior est in cognoscendis vel viribus, quae insunt rebus singulis et pares reperiuntur effectibus, vel legibus, sive communibus, quibus res omnes sui generis reguntur, sive specialibus, quarum imperio singuli pro modo virium et natura sua parent: tanto proclivior reperitur ad iudicium de ordine naturae immutato, impedito, turbato: quod longe aliter videtur reliquis, acutioribus et providis rerum evenientium arbitris.

p. 20. lin. 1. Obs. 3. usque ad finem observationis muta: *tertium*, de agentis naturali virtute eiusque et adminiculi, quo interdum usus est, ad effectum indubitato productum habitu: *quartum* de consilio miraculi, si is, per quem talia evenerunt, doctor fuit. (Deut. 13. 1-3)

Obs. 4. Inde consequitur non modo pro iudicantium de rebus gestis ingenio, verum etiam pro agentium vi diversa eventum eundem in uno videri miraculosum.

p. 20. lin. 9. *facta*, quae vim humanae quidem naturae, tribuentis sibi ius et imperium in res alias earumque vires, per se non excedunt, &c.

p. 20. §. 10. *mirabili*, in quo nemo alienis opinionibus vel decretis vel iudiciis confidere potest.

p. 21. a fine Obs. 2. subiunge: cf. KLEVKER *Neue Prüfung der Beweise für die Rel. T. I. p. 419. sqq.*

p. 22. Post Obs. 3. infere: Obs. 4. *Supra* diximus, in iudicio de miraculo quocunque suo quemque ingenio regi debere, nec fide aliena, rudium forsân hominum et praecipiti sententia actorum, ferri adstringive. Non praecipit religio Christiana, ut miracula credamus, nec libri sacri praerogativa quasi sententia de rerum gestarum natura quidquam definiunt vel origines earum semper declarant: verum, quod est scriptoris providi et modesti, rem simpliciter narrant, iudicium autem, utrum ea naturalibus viribus patrata fuerit, an alienae virtutis adiutorio, liberam cuique relinquunt. Quare mihi haud peccare videntur ii, qui de Moysi vel Eliae, celeberrimorum *ἑξαμάρτυρων*, gestis aliter statuunt nostra aetate, quam tum quidem Ibraelitae iudicarent; sed gravius peccatur ab ipsis miraculorum adversariis, cum, quod nostra aetate, post tot studia, vires rerum exquirendi, legumque, quas sequuntur, cognitione utendi ad magna et insolita patranda, fieri videmus, id in aevo barbaro, ab hominibus, quos barbaros ipsi vocant, sine interventu numinis effici potuisse clamant.

Sequitur Obs. 5. Sunt, &c.

p. 25. lin. 12. lege: II. *Voluntas* autem vera tradendi, quae non modo errores devitare studet, verum etiam nihil, aut sumit precario, aut temere addit, aut callide demit in narrationibus rerum gestarum, consilio fraudulento,

lento, ut facilius ingeneretur in animis lectorum opinio effectuum insolitorum et admiratio rerum supernaturalium, cum plenam seriem rerum et remedia, quibus quis usus est, ignorant, haec igitur voluntas, quam Bahrdianae N. T. interpretationes exagitant et deprimunt, intelligitur primum a),

p. 25. lin. 3. a fine emenda: *qui viscum capiendi Est.*

p. 29. a fine Obf. 3. adde: vide et AVGVSTINVM de Civ. Dei L. X. c. 16.

p. 31. lin. 5. §. 15. Cum enim ea opera non edi possint in fitis θαυματουργου viribus (§. 9.) neque credibile sit — — Deum adiutorio suo succurrere impostori.

p. 31. lin. 5. a fine immutantur: Neque tantum spectatorum animos miracula convincere poterant de origine doctrinae divina, sed hodie quoque et possunt eam persuadere, dummodo rescinditur de historia dubitatio, et debent, e consilio Scriptorum sacrorum: Ioh. 20, 31, ut latius exponit I. C. TOELLNER theol. Untersuchungen T. 2. P. I. p. 103. Ceterum nec una, nec praecipua exinde persuasio peti poterit, quandoquidem de ipsa rerum gestarum indole alii aliter iudicant; et Christus ipse non nisi coram iis, qui alliaciendi erant ad audiendam veritatem paravit, reliquis autem, plenius in fitutis ac de praestantia disciplinae novae aliunde convictis, id argumentum nec factis nec admonitionibus proposuit. Vide G. A. TELLER de usu argumentorum ex miraculis — ad Burnet de fide et officiis Excurs. III. Hal. 1786. p. 288.

Obf. 3. In miraculis igitur est declaratio Dei, velle se fidem haberi *θαυματουργῶν* et doctrinam eius attentius audiri, successumque inter homines fortiri. Non autem sunt argumenta, veritatem propositionum ipsarum confirmantia: quae veritas per se, etsi nulla miracula facta essent, stat et ab aliis argumentis pendet, ut verbis utar Ven. MORVS in *epit. theol. Chr.* p. 25.

lin. 10. Obf. 1. p. 33. post verbum, *cernitur* adde: Hinc autem patet, non adeo multa in oraculis V. T. concurrere vaticinia. Nam plerique, qui de rebus futuris, sive prosperis sive adversis, proloquuntur, parum determinate differunt, res, quas describunt, verbis amplificunt, poetarum more, ac saepius ea praenuntiant, quae prudens quisque et acutus spectator rerum humanarum praefigire facile potuit.

p. 34. l. 4. infere: Obf. 3. Consilium divinum in adfuvando vate nunquam aliud fuit, nisi ut declaret, virum, qui praedicat res, eventu certo, a se instrui, atque inter aetatis suae homines auctoritatem conciliaret. Non igitur doctrina, quam vates docuit, per se iam vera, probatur per vaticinia, sed his viri utuntur, ad excitandam attentionem, movendosque auditores, ut doctrinam, propter auctoritatem suam, in alio genere luculenter confirmatam, tanto lubentius atque certius admitterent.

p. 41. infere post Obf. 1. Obf. 2. Si quis quaerat, vel definire audeat quidquam de virtute argumentorum, victrici adversus omnia adversariorum tela, is profecto non expendit, eam non modo, nec etiam praecipue aestimari ex ipsa veritatis evidentia, verum ex effectu. Atque sicut res sensibiles animos alios aliter adficiunt: ita etiam
men-

mentem hominum non uno argumento certissime capi atque duci videmus. Alium miracula delectant, alium disciplinae Chr. puritas. Nec in ulla veritate ratum quoddam argumentum proponi potest, cui non aut imbecillitas, aut cupiditas quorundam dubitationes quasdam opponat. Quae si quis teneat, artibus *Hieroclis*, nuperi obtrectatoris rei. Chr. (Hal. 1785.) non se patietur concuti.

p. 41. Citatis adde: I. F. KLEVRER *neue Prüfung und Erklärung der vorzüglichsten Beweise für die Wahrh. des Chr. I. Th. Riga 1787.*

p. 44. a fine: adde cf. et G. A. TELLER Excurs. II. de incrementis doctrinae Chr. ad BVRNETI I. de fide et officiis. Hal. 1786. p. 243.

p. 51. lin. 19. Haec sunt, quae ita *constituunt* religionem Chr. ut, iis demtis, non sit amplius regio Chr. utque, quisquis &c.

p. 52. lin. 7. *Saepius*, Iudaeis et gentibus.

p. 52. lin. 13. muta: Si tandem nihil plane faciunt ad consilium doctrinae Christi, felicitatem et pietatem hominum, v. c. de angelis et daemonibus, si non tam res ipsas, sed modum rei, in ipsis S. literis haud declaratum, concernunt easque res aut *θεωρητικως* tractant, aut *προβληματικως* quaerunt, *quaenam* sit futura corporis forma post resurrectionem? ne articulorum quidem fidei numero habentur.

p. 52. lin. 23. *hos* autem proprios dicimus Ecclesiis, sive seiunctis ingenio, veluti olim quaedam Christianis ex Iudaico populo praecipue tradita legimus, quae vix pertinerent ad reliquos ex gentibus, quaedam in Ecclesia fundanda

danda offensionem removent, in Ecclesia fundata magisque exulta doctrina minime metuendam: sive tempore et loco, veluti Ecclesiae Lutheranae, Graecae, Nestorianae. Eos potissimum &c.

A fine Obf. 4. adde: cf. omnino G. A. TELLER Excurs. II. supra laudatum de incrementis doctrinae Chr. ad BURNET de fide.

CAPVT TERTIVM.
DE FONTIBVS RELIGIONIS
CHRISTIANAE.

p. 58. adde Obf. 3.

Sunt qui mirentur, quare Christus ipse nihil literis consignatum reliquerit; quidam etiam vehementer conqueruntur. Modum autem sive admirationi sive querelis et dolori ponent, ubi expendant, Iesum nec clarius scribere potuisse quam Apostoli, nec luculentius et plenius consignare doctrinae suae systema, ad quod tum quidem animos nondum paratos atque maturos reperire potuit. cf. plura in Chr. Rel. Vnterricht P. II. (Ed. 2. 1790.)

Obf. 4. Apostolos &c.

p. 66. lin. 12. lege: nec ullum ex his libris auctoribus suis abiudicat vel ut supposititium damnat. IULIANVS denique, acerrimus impugnator, qui iuuenis hos libros publice etiam legerat, non audet authenticam librorum laceffere, quanquam in eorum argumentum non dubitet, vehementibus opprobriis invehere,

p. 69. lin. 20. post verba: ASSEM. l. c. subiunge:
Nupera coniectura, quod Marcus Coptice scripserit (in

Maga-

Magazin für alte besond. morgenl. u. bibl. Literatur von
s. F. G. WAHL, 3te Lieferung, Halle 1790.) aequè incer-
ta ac traditionis historicae consensu destituta est.

p. 70. p. 15. §. 30. sic immutata sunt: ar-
que, cum institutio, profecta à spiritu divino,
2. Pet. 1, 21. (unde eam *inspirationem* vocant 2.
Tim. 3, 16.) qualiscunque tandem fuerit, (nam
modum eius etiam nec e dictis 2. Pet. 1, 20. 1.
Cor. 2, 6. Matth. 10, 19. 20. Luc. 21, 15. aliquis
definiat, nec facile describat, cum efficientia
Dei in his literis componendis, varium modum
accipiat,) divina sit, Iob. 16, 13. divina iure ha-
beantur. Matth. 16, 19. 1. Pet. 1, 12, 1. Tbeff. 2,
13. 1. Cor. 2, 6. sq.

Post textum Paragraphi inferere: Obs. I. Teneamus
igitur primum, ea tantum ἐν πνεύματι ἁγίῳ sive ore,
sive scriptis, proponi, quae ad religionem sive declaran-
dam uberius, sive confirmandam pertinent. Non igitur pro-
bari potest, omnia, quae in N. T. leguntur, Θεοπνευσως
fuisse scripta et divina auctoritate doceri, persuaderi, mu-
niri. Traduntur interdum historiae, quibus nihil interce-
dit connexionis cum religione; iudicia de rebus, quae non
atingunt Christianam disciplinam, passim feruntur; ac so-
lent Apostoli decretis Christi opiniones suas interdum in-
terspergere, in quibus, salva religionis castitate, erroris
aliquid facile subesse potuit. Satis sit, in religione con-
stituenda ad hos auctores eorumque libros tanquam ad lim-
pidissimum fontem decurrere atque doctrinam, quam pro-
ferunt, defendunt, amplificant, ut divinam revereri.

p. 71. lin. 14. *afflatus divinus*, quem Graeci et Latini oraculis, et Iudaei phrasi, רוח יהוה עלי, omnibus, qui ingenio valent, inprimis poetis et vatibus tribuunt.

p. 72. lin. 1. dele: *Divinitus autem* — usque ad verbare: *agit*.

Ibid. lin. 7. lege: b) Sed age, ut nos, quoad fieri potest in re, nostris sensibus haud obvia nec per experientiam cognita, ideam inspirationis indagemus atque finiamus, primo quidem dispiciamus.

p. 72. a fine paginae adde: qui aenigma excogitant, pares sunt illi solvendo et explicando.

p. 73. lin. 4. et spontanea ingenii ad praevidendos eventus futuros exercitia. Aptior ad hoc argumentum Pauli declaratio de muneris sui ratione reperitur 1. Cor. 2, 6. sq. ubi negat se sapientiam artibus dialecticis docuisse. Nam cum negat, fuisse, qui doctrinam ipsam, aut cognosceret per experientiam, (ὁ ὀφθαλμος οὐκ εἶδε) aut aliorum monitu acciperet, (αὐτὸς οὐκ ἠκούσεν) aut animi agitatione inveniret (αὐτὸς ἐπὶ καρδίαν ἀνεβόη) exinde colligit, eam sibi a spiritu divino, qui omnia divina intime noscat, esse revelatam.

p. 76. ad finem Obs. 3. pro vocibus: *Qui ulterius — declarent*, substitue: Ceterum ne plane incerti erremus vel miraculis confingendis rem omnem impediamus, observare liceat, plurima quae quis a *scriptore* sacro, ingenio ac fide digno veritatis interprete, iuste atque caute requisiverit, propriis eorum viribus, paratis ad negotium tam grave tamque arduum, per numinis providentiam rerumque usum, facile potuisse praestari. Non potuit iudicium

cium de eo, quod negandum aut affirmandum sit, negotium facessere viro, qui veritatem dudum perspexit, et liberaliter coluit, ac assidue tractavit. Non potuit memoria fallere eum, qui recolendo doctrinam, ex beatissimo Iesu consortio haustam, conversando cum viris, ab eodem magistro institutis, tradendo, inculcando, enucleando veritatem et historias, omne fere vitae suae tempus consumpsit. Non potuit incertis opinionibus fluctuare vir, qui nunquam ad hypotheson et argutiarum vias lubricas a tramite simplicis et planae veritatis deflexit. Non potuit ignorare, quid ecclesiis, amicis, discipulis, quorum vires, ingenium, statum, conditionem, pericula, studia, accurate nosset, apte scribendum esset. Non potuit non promte tradere doctrinam vir, qui diuturno usu eam cognoverat. Non poterat denique vel in ipsa tractandi methodo peccare is, qui praeclaris dotibus instructus, multifaria doctrina imbutus, adiutus multorum annorum experientia, in ipsis literis V. T. divinis egregie versatus, dicendi vim et facilitatem adquisiverat. Quis vero in his omnibus excludat numinis curam, qua evenit, ut his viris, in hoc negotio occasiones et adminicula praesto essent, quorum usu mirifice adiuventur ad detegendam veritatem, ad decutiendum veteris erroris et superstitionis iugum, ad enucleandam luculentius doctrinam, ad excogitandum id, quod aptum, utile, futuris quoque ecclesiis acceptum foret? cf. omnino GRIESBACHII *Progr. infra laudanda*, inpr. Progr. V.

p. 81. a fine §. 30. adde: cf. I. G. TOELLNER *die göttl. Eingebung der heil. Schr. untersucht. Lindau und Leipz. 1771. 8.* GYL. ABR. TELLER. *de inspirationis scr. divi-*

*divinarum iudicio formando. Helmst. 1764. I. G. HEGEL-
MAIER de θεοπνευσια eiusque statu in viris sanctis Li-
brorum SS. auctoribus. Tub. 1784. 8. Commentatio de
inspirazione Scr. S. qua eius indolem explanare conatus
est LAURENT. MEYER. Ultrai. 1784. 8. I. I. GRIESBACH
strifturarum in locum de theopneustia librorum Sacr. Par-
ticulae V. Ienae 1784-88.*

p. 81. §. 31. lin. 3. a. f. reverentibus adde:
imitantibus Iudaicum morem, et haerefeon pe-
ricula praecavere cupientibus in coetibus suis.

p. 82. lin. 3. corpus — quod) malim: catalo-
gus — qui.

p. 86. lin. ultima: pro verbis: *qua nonnulli ex causis —*
Obf. I. p. 81. substitue: qua nonnulli utebantur repudian-
tes quosdam libros, alii aliis ex causis. In quibus fere
communis et praecipua fuit superioris disciplinae diversitas
ortumque exinde partium studium. Nam qui quidem e Iu-
daeis olim ad Christianos transissent, Iacobi, Petrique au-
ctoritatem et doctrinam maxime secuti, eorum adscelae
Pauli et doctrinam liberaliorem, et libros, purioris doctri-
nae fontes, et socios reicere haud sunt veriti, quippe
contrarios sibi: v. c. Elcesaitae. Rursus qui Paulo fave-
rent, libros, quos Iudaismum redolere opinarentur, no-
lueruntmittere. Quare v. c. Marcion nec Matthaei nec
Iohannis, nec Petri et Iacobi scripta adoptavit.

p. 92. ad §. 31. scriptoribus laudatis, addantur: G.
LESS *Gesch. der Rel. p. 467. MICHAELIS Einl. in die*
Schriften des neuen Bundes, al.

p. 103. lin. 1. §. 37. pone: commendati quoque a Iesu propter usum ad persuadendam novae religionis auctoritatem *Iob. 5, 39* et a Paulo propter habitum ad formandum novae doctrinae doctorem *2. Tim. 3, 15*.

p. 103. lin. 22. adde: V. D. G. C. STORR *über die älteste Eintheilung der Bücher des A. B. im neuen Repertorium für bibl. und morgenländ. Litteratur. 2. Th. p. 225. Jen. 1790.*

p. 104. §. 38. post *patrum*, adde: *suorum, quorum aetas artem critices ignoravit, sententias.*

p. 105. lin. 3. Periodus ita immutatur: Sed cum ex ipsa librorum antiquitate, e testium, quibus unice hae lites dirimuntur, deperditis libris, silentio, ex vestigiis, serioris aetatis, haud obscuris, quae plurimis libris imprimi videntur, magna iudicii difficultas suboriatur: apud peritos tamen iudices cautosque, quales rei gravitas postulat, arbitros haec omnia vix iustam dubitandi materiam obmovere possunt adversus authenticam.

p. 107. lin. 3. a fine lege: quorum haud pauci pro ingenii perspicacia, pro eruditione, pro familiaritate, cum ipso populi sui genio et sermone, contracta, facile falsa a veris discernent, ut *Esaïas, &c.*

p. 109. a fine observ. 2. a. adde: feliciter autem EICHORNIVS l. c. et I. D. MICHAELIS *Einl. in das A. T. (Goeth. 1787. 4.)*

p. 109. lin. 14. ministros) literis et eruditione insignes.

Död. Access.

D

lin.

lin. 21. (focios ac ministros) adde: *qui literis et artibus, inprimis oris facundia et ingenii vi praestarent ac de populo suo bene mererentur.*

p. 109. linea ultima: laudatis scriptoribus junge: *BARDILI de notione genuina vocis prophetae e Platone. Goett. 1787.*

p. 113. lin. 15. (narrationes) alias ex traditione antiqua, mythis commixta, alias ex authenticis &c.

p. 113. sic emenda: *Mosen — his omnino*, etiam auctore Deo ac provida numinis cura rectum, uti voluisse. Sed mythos de primo orbis statu, de generis humani initiis, conditorum gentis suae illustrium conversionibus et factis, tabulas familiarum, carmina in memoriam rerum praecclare a maioribus gestarum et commentarios religionis ac fidei quis defuisse existimet in gente, patriae pietatis cultrice et literarum haud experte, quum barbaras inter gentes, inter quas vel ipsi Israelitae vixere primum ac Moses adolevit, inprimis inter Aegyptios et Arabes, omnis historiae antiquitas mythis involuta conservaretur, ac heroum memoria carmine conservata floreret, atque vicinos Hebraeis populos, v. g. Tyrios et Aegyptios praeclaram factis suis operam impendisse sciamus? Confirmant has coniecturas luculenta Mosis ipsius indicia, *Numer. 21, 26, 27.* et al. et styli in his traditionibus diversitas.

p. 116. lin. 5. accuratius dicta sunt: Quin potius alienum videri possit, tum a genio patriaeque amore virorum sanctorum, antiquitatis monumenta temere contemni, ac repudiari, tum a Dei sapientia et modo, res humanas promovendi, quod ad flatu suo ἀμείνων adiuverit eos, qui virium

virium suarum usu satis parati ad veritatem rite consignandam reperirentur.

p. 116. lin. 5. a fine post vocem: *recoxisse*, inferre; deletis reliquis usque ad finem observationis: Quidni cum reliquos poetas statuamus animi sui sensibus regi, affectuum suorum impetu ferri, ac pro rerum suarum conditione ac statu iam temperatius loqui, iam vehementius sive querelis sive laetitia erumpere, iam sententia pia, iam prudenti decreto laudem mereri, id haud secus evenisse dicamus inter Israelitas? Cur, quaeso, in illis humanum omnia, quanquam grave et elegans, videri, in his numinis vim ubique adesse defendamus? Haec quidem omnia in eum finem monui et digna observatu duxi, ut discamus, quantum moderari deceat nimis liberalem de origine divina immediata omnium V. T. librorum, qua res, qua voces, opinionem cupidamque nimis vehementiam, qua nonnulli haud verentur notare eos, qui vana Iudaeorum commenta nolunt suffragio suo comprobare, ac omnes, qui Iudaeam sapientiam, his libris complexam, humano ingenio, interdum etiam tenui, descriptam fuisse, ut rerum novarum cupidos, temere calumniantur.

p. 117. lin. 25. *quorum auctores* propter insignes animi dotes, literarumque inter barbaros scientiam, ac in dicendo, admonendo, redarguendo, vim eximiam, pro more seculi sui, ut familiares Numinis sui colerent?

p. 122. l. 18. *Oederus*) adde: ac Anonymi plures, inprimis Auctor libri: *Philosoph. und kritische Untersuchungen über das A. T. und dessen Goettlichkeit. London. (Berlin) 1785.*

p. 128. lin. 4. sic mutavi: Impeditior quaestio de prophetiis libris XIII. planior fiet, si quis historiarum traditiones et vatum oracula ad hanc classem referat. Nec tamen numerus, quem finit, facile colligitur; cum quosnam libros, hodie distinctos, iungat uno volumine; quoniam caractere librorum prophetiarum utatur; qua ratione distinguat propheticos a poeticis, nemo augurari possit. Nemo dixerit, utrum Iobi librum prophetiis accenseat an moralibus? an threnos seiunctim ab oraculis Ieremiae referat? an Esrae et Nehemiae commentarios unius libri nomine complectatur? et f. p. *Tertia* classis quatuor *moralium* scriptorum aequè incerta est. Eo retulerim 1) *Psalms*, 2) *Sententiarum Salomonis* librum. Tertium videtur *Ecclesiastes* vel *Coeleth*, qui τὰς τρεῖς ὑποθρηνας plures continet. *Quartum* adjungimus Canticum Canticorum. Nam iis suffragari vix possum, &c.

p. 141. linea 3. a fine: libri tam prolixo) adde: lingua emortua, et librariis saepe penitus ignota, exarati, per tot seculorum decursum illibatus &c.

p. 143. §. 42. *Ebr. 8, 6.*) et utilitatis parum spectatae et pretii vilioris sunt.

Ibid. 2. Pet. 2, 19.) laudati et a primis inde temporibus in coetibus Christianis, perseverantibus in ritu Synagogae, praelecti sunt.

p. 144. lin. 25. *fontibus*: sic perge; usque ad finem paginae: ac aliunde persuasos de dignitate I. C. vix spectant. *Ioh. 5, 39.* admonentur *Judaei*, ut, exploratis e V. T. Messiae ac prophetae divini caracteribus, persuaderi sibi a Iesu patiantur divinitatem doctrinae suae. *Scrutaminis*

tamini, evolite, scripturas, quibus vitam aeternam, doctrinam salutarem, doceri autumatis. Ea enim de me testatur seu praecipit, quod fit dupliciter, tum definitis characteribus doctoris divini cuiuscunque, qui facile ac citra dubitationem ad Iesum transferri poterunt, tum descriptionibus ac imaginibus Messiae, in quibus Iesum haud difficulter agnoveris, Admonitio Pauli ad Timotheum 2. Ep. 3, 15. docet, operam dandam esse doctori ecclesiae, illius aetatis, (ἐν ἡλικίᾳ αὐτοῦ).

p. 146. lin. I. elegantiam) adde: prophetarum s. publicorum doctorum animum, pium, patriae amore incensum, religionis promovendae studiosum, et similia.

p. 148. a fine additur, cf. omnino: *Die Schriften des A. T. nach ihrem Inhalt und Zweck bearbeitet von W. F. Hufnagel. Erlang. 1784.* P. I. quod argumentum, ut latius persequatur V. Cel. vehementer optamus.

p. 150. §. 47. sic inchoat: Ex hac veritate, subnixi auctoritate virorum divinatorum, fallere ac falli nesciorum, deducitur scripturae sacrae in rebus ad religionem spectantibus, auctoritas haec, ut eius testimonium &c.

p. 153. l. 9. lege: Praeterea si nihil verum esse potest, quod repugnat propositionibus, evidenter et perspicue extantibus in Scr. S. vel quod est, ut alii, formulae Rom. 12, 6. parum apte petita, aiunt, *contra analogiam fidei, &c.*

p. 163. post verbum, *Fuldensis*, adde: Campidunensis, et alii, concedi lectionem Scr. S. omnibus atque ubi vis promoveri debere, in decretis suis, atque multo magis factis et institutis libere professi sunt.

p. 164. l. 1. post verba: obligarit, inferere: cf. quoque *Archiepiscopi Salisburgensis Literas pastorales A. 1782. editas* §. 22. sq. SCHWARZHEBER *Christkatholisches Handbuch T. I. §. 22.* et al. Haec quidem testimonia perspicua, haec praestantissimorum praesulum instituta cautos faciant nostros, ne adversus Pontificios pugnaturi, antiqua sive praecjudicia sive crimina repetant ac eos contemptus literarum S. et gravis erga populum Chr. iniuriae, prohibito S. Codice, nostra praefertim aetate, arguant. Versionum &c.

p. 164. lin. 22. aptorum) adde: cf. HIERONYMI *prolog. ad Ezechiel.* et *Basilii Ep. ad Chilon.*

p. 166. lin. 19. concipi potest, nisi ab intellectu, qui cognoscit veritatem, et a ratione, quae ad invisibiles res fertur et communes ideas efformat.

p. 169. l. 25. intelligimus) adde: denique cogitantem de religione exhilarari per concentum eorum, quae Ser. S. asseverat, cum his, quae rerum natura intuenda et cogitanda cognoscuntur.

p. 169. lin. penult.) studiis nostris tanto magis digna habeatur, quanto certius videmus, ipsos sacros scriptores multa e religione naturali in libros suos transtulisse.

p. 170. l. 14. confirmare) denique quis sensus formularum, quae interpretatio apta sit quaeve inepta, declarare docent.

p. 172. lin. 9. *utrumque* autem non modo persuadet, veritatem non raris quibusdam formulis adstringi, sed varie pro ingenio scriptoris et lectorum verbis exprimi; verum etiam brevitati &c.

p. 182. lin. 1. doctores Christiani) adde:
praefertim tum, cum scripturarum sacrarum
usus nondum invaluisset.

p. 186. l. ult. et sq. sic immutata sunt: fallax e tra-
ditione iudicium exoritur in doctrina quidem, ut ea, etsi
in literarum sacrarum monumentis non tradatur, haud pa-
riter tamen probari possit et credi, ac scripturae ipsius de-
creta. Itaque, vel eo ipso aevo, quod traditionis decreta
tenuit atque vicinius Apostolis fuit, traditionis ἀρχαία
auctoritas in dogmatis, (namque ritualium et historicarum
pretium constans fuit, nec a nobis plane reprobatur), ut
incertior repudiatur, ac ad amissum Scr. S. exploratur, ip-
so IRENAEO profitente.

p. 187. a fine §. 60. adde: cf. I. G. ROSENMÜLLER
de usu tradit. in theol. Lips. 1786.

p. 187. lin. penult. normam) adde: adversus haereti-
corum detorsiones et commenta, iam IRENAEVS L. III. c.
2. cum *negat* ex scripturis posse *inveniri veritatem ab*
his, qui nesciunt traditionem et TERTULLIANVS, Ecclesia-
sticae auctoritatis et praescriptionis adversus haereticas
puto, novitates, patronus, *adv. Hermogenem: ubi ap-
paruerit esse veritatem* disciplinae et fidei chr. illic veri-
tatem esse scripturarum et expositionum et omnium tradi-
tionum Christianarum.

p. 188. lin. penult. *explicaverint*) nedum, aut im-
miscendo temere philosophemata, aut literalem et obvium
sensum deferendo, aut ignari significationis graecae vel
hebraeae, perverterint.

CAPVT QVARTVM.
DE THEOLOGIA.

P. 192. §. 63.

Sic reformatur: non modo per omnia capita religionis (§. 1.) extenditur (§. 1. Obs. 3.) siue theoretica (*theologia theoretica*) siue practica, (*theologia moralis*) verum etiam in rebus, quae cum religione aliquo modo conjunctae sunt, tractandis, in consensu doctrinae Chr. cum veritate, aliunde cognita, indagando et explicando, in fatis doctrinae eiusque conversionibus cognoscendis, in causis veritatis tenendae et tradendae, in modo denique, utendi capitibus fidei et placitis aliorum versatur: *altera autem modus cognitionis, erudito dignus.*

p. 194. l. 12. *omissisque*) placitis et definitionibus ac formulis *κατὰ φασίς* et argumentis aliunde petitis. cf. c. CHR. EHR. SCHMID *de theol. biblica Diff. II. Jen. 1788.*

Scriptoribus ad §. 64. laudatis adde: c. c. TITTMANN *de discrimine theologiae et religionis. Viteb. 1782.* et I. G. ROSENMÜLLER *de discr. theol. et rel. in l. de theologiae Chr. origine. Lips. 1786. 8.*

p. 196. l. 14. ejusque notitias) vulgares esse volunt, ac eruditae theologiae severitatem et dignitatem in *κατὰ Χριστοῦ* tenuitatem, pro levitate et ignavia nostrae aetatis, mutare aufint.

p. 198 l. II. *Quodsi* enim origines et fata vocabulorum et formularum perfequamur, plerasque eo consilio vide-

videmus inventas fuisse et commendatas ac propagatas, denique sanctitas auctoritatis publicae honore et iure, ut exortis &c.

p. 198. lin. 4. a fine sic lege: at si, quod primum est, definitione legitima h. e. petita e libris, e studiis, e philosophia, et consilio eorum hominum ac temporum, a quibus inventae sunt et constitutae, declarentur.

a fine §. adde: vide *Praefat. Ven. MORVS ad Epit. theol. Chr. Lips. 1789.*

p. 199. §. 66. post verbum *apologiis*: inferre: Mature tamen coeptum est a nonnullis, partes quasdam doctrinae Chr. subtilius et comparate ad philosophiam paganam tractare, (in quo *γνωσις* posuere): quanquam nondum coniungerent partes singulas et in formam systematis redigerent.

p. 199. post §. adde: Obf. I. De distinctione inter *πίσις*, notitias religionis populares, et *γνωσις*, notitias religionis e demonstratione confirmatas, vide, quae ex *Clemente Alex.* praeclare tractavit Ven. ROSENMÜLLER *de theol. Chr. origine*, p. 42. sq.

p. 201. l. 14. In his tamen omnibus antiquiorum doctorum, in primis *Tertulliani* et *Augustini*, dein e Graecis *Basilii*, *Gregorii Nazianzeni* et *Cyrilli Alex.* libris sparsa reperiuntur semina nascentis theologiae systematicae, cuius auctores cum maxime versarentur in dictis veterum studiosè colligendis, fieri non potuit, quin ex eo campo multi formularum et distinctionum flores argumentorumque manipuli arriperentur.

§. 67. sic immutatur: Maiori gloria et celebritate *Iohannes Damascenus*, orientis doctor, res in S. literis ac scriptoribus praecipuis Ecclesiae (quae *theologiam positivam* constituunt) traditas ad leges scholae in corpus quoddam coëgit. Succrevit denique per Occidentem &c.

p. 202. ad fin. Obs. 2. adde: Summam eius exhibet C. F. ROESLER *Bibliothek der Kirchenväter, Tom. VIII. Lipsf. 1784.*

p. 203. lin. 12. ita reformatum lege: Alia methodo, *positivae* theologiae promotores, *Hugo de S. Victore*, et *Robertus Pullus* sententias, scilicet patrum dicta, confessere. Successit is, qui utramque theologiam, *scholasticam* et *positivam* coniungere coepit, PETRVS LOMBARDVS Italicus, Parisiensis episcopus, fato functus A. 1164. *libris sententiarum IV.* qui omnia fere theologiae capita ex patrum, Augustini praecipue, scriptis, complexus, innumeris auctor et exemplum illius tractandae factus est, nomenque *magistri sententiarum* promeruit. Lombardi vestigia secutus est PETRVS *Pictaviensis*, non diligentia collectoris, sed acumine et iudicio, magistro superior. Dehinc nova progenies orta, eorum, qui subtilitate disputandi et Aristotelicae disciplinae studio penitus abrepti sunt. Inclaruit in hac aetate *secunda* theologiae scholasticae, ALEXANDER ALESIVS, doctor irrefragabilis, (qui in Parisiensi Universitate docuit et mortem 1245 obiit,) *summa theologiae* edita. ALBERTVS M. et BONAVENTURA *commentariis in LL. IV. sentent.* et *compendio* laudem meruere, quod ille *summam theologiam*, hic multo quidem accuratior, *breviloquium* inscripsit. Secutus THOMAS DE

AQVI-

AQUINO, doctor angelicus, Dominicanae familiae, Italus, &c.

p. 204. lin. 7. adde: Ab hoc tempore *tertia* aetas scholastica incipit, superioribus longe deterior, neglectu veritatis popularis et utilis, barbarie in dicendo, pace in disputando, methodo in tradenda disciplina, in qua nihil nisi spinosum, vel quaesitum fuit, vel laudatum.

p. 206. ad §. 68. Adde: Obf. 5. *Oriens* Christianus, multis temporum calamitatibus, armorum strepitu, dissidorumque inter coetus Christianos turbis, misere agitatus per hoc tempus, vix ullos genuit, quos vel philosophiae vel Sacrarum literarum studiis paratos videamus et aptos ad systema religionis liberaliter et erudite tractandum: ac, si aluit, pauci fuere, et inglorii apud coetus occidentales, quibus illi ob haeresin suspecti, ob linguam Syriacam, qua utebantur, barbari et abiecti videbantur. Commemorandi tamen sunt: EBED-IESV *Sobensis*, edita *Margarita, de veritate fidei, s. de ver. rel. Chr.* v. ASSEMANN *B. O. T. III. P. I. p. 352. sqq.* IACOBVS *Tagritensis* (circa A. C. 1230.) scripsit *librum thesaurorum*, (cf. ASSEMANN *l. c. T. II. p. 237.*) et GREGORIUS *Bar-hebraeus, Abulfaragius dictus*, composuit *Candelabrum sanctorum de fundamentis ecclesiasticis*, vel, ut clarius loquar: *Illustrationem dogmatum fundamentalium*, cuius compendium extat b. tit. *Liber radiorum*. De utroque cf. ASSEMANN *l. c. p. 284—299.*

p. 207. ad finem Obf. 2. subiunge: inprimis si Romanae Ecclesiae doctores, vel celeberrimos, in quibus I. ECKIUS, Melanchthonis aemulus, *Enchiridio locorum com-*

munium (Colon. 525. 529. al.) eminuit, cum iis accuratius conferre volueris.

p. 208. l. 16. altera novatorum) qui, incolumi quidem religionis integritate et sanctitate inviolabili, nostrorum temporum luce ad dogmata perspicue explicanda, et aptius demonstranda, et ex historiis illustranda, et accuratius aestimanda uti voluerunt.

Adde scriptoribus laudatis p. 208. C. E. BROCHMAND *universae theologiae systema. Hafn. 633. T. II.*

I. A. SCHERZER *Syst. theol. Lips. 680.*

p. 209. l. 8. biblica autem) adde: CHR. EBERH. WEISMANN *inst. th. exeget. dogm. Tub. 739.*

Compendiis p. 209. laudatis adde: I. CONR. DANNHAVER *hodosophia Chr. Argentor. 649.*

CAR. FR. BAHRDT *systema theol. Lutheranae orthodoxum, Hal. 785.*

Compendiis p. 210. Obf. I. laudatis adde: GOTTH. SAM. STEINEART *System der reinen Philosophie, Züllichau 778.*

S. FR. NATH. MORVUS *Epitome theol. Christianae. 789.*

p. 211. lin. 3. infere: I. BRAVN *doctrina foederum. Amst. 688.*

p. 211. lin. 18. Systematis reformati coetus adde: MARC. FR. WENDELIN *chr. theol. L. II. Hanov. 634.*

P. V. MASTRICHT *theol. theor. pract. Amst. 682.*

p. 213. Obf. 3. Scriptoribus ex Ecclesia Romana adde: ANT. TOURNELY *praelect. theol. T. XVI. 8. 725. sq.*

KLÜPFEL

KLÜPFEL *instit. theol. dogm. Vindob. 789.*

p. 213. §. 69. a fine adde: CHR. GODFR. HEINRICH
*Versuch einer Geschichte der versch. Lehrarten der chr.
Glaubenswahrheiten. Lips. 790.*

p. 213. §. 70. Subiunge scriptoribus: I. A. NOESSELT
*Anweisung zur Bildung angehender Theologen. T. III.
Hal. 786. fgg.*

LIBER PRIMVS.
INSTITVTIONVM THEOLOGI
CHRISTIANI.

CAPVT PRIMVM.
DE DEO.

P. 215. §. 72.

Ita reformatur: Si Deum (אלהים, אל, θεός) di-
cimus, eum, natura monitore et adsentientibus
scriptoribus sacris cogitamus, qui est rerum
omnium, quae existunt, creator et gubernator,
*Es. 42, 5. 45, 8. Ps. 146, 6. Act. 14, 5. 1. Cor. 8, 6.
12, 6. Rom. 11, 36.* sive, praeuentibus libris Chri-
stianis, *pater i. e. auctor et rector communis,
1. Cor. 8, 6.* In qua definitione, apta et distin-
cta, (nam ea fatis perspicue ab ipso mundo, re-
busque singulis, ad quas interdum nomen divi-
nitatis perperam translatum est, ac aliis, qui
opi-

opinatione tantum Dii essent ac praesidere nonnullis univ^{er}si partibus putarentur, *1. Cor. 10, 19*, discernitur), dein populari, atque ad gignendam venerationem timore et amore, accommodata nos quoque subsistimus.

p. 216. lin. 9. Ab hac) Sic lege: Eam in ipso Mo-
saicorum librorum limine positam videmus *Gen. 1, 1*, ab
ea Paulus, Evangelii praeco, institutionis suae primordia
capit *Act. 17, 24*.

p. 216. lin. 20. Inferre: Neque differt *patris* cogno-
men, in quo coit idea auctoris ($\xi\zeta$ & $\tau\alpha$ $\pi\alpha\nu\tau\alpha$) et gu-
bernatoris ($\delta\iota$ & $\tau\alpha$ $\pi\alpha\nu\tau\alpha$) et praesidis ($\epsilon\iota\varsigma$ $\delta\upsilon$ $\tau\alpha$ $\pi\alpha\nu$ -
 $\tau\alpha$) immensae familiae, adiuncta benevolentiae et curae
providae notione.

p. 218. Obs. 2. penitus tollenda est, in cuius locum
substitutimus: Obs. 2. Frustra quaeritur, nec enim rationi-
bus certis expediri unquam poterit, unde homines ad per-
suasionem de numinis cuiusdam existentia devenerint, utrum
revelatione, quae mentem anxiam et curiosam, exquirentem
rerum origines, ac fluctuantem inter dubitationes plu-
rimas ac vehementes, optantem, cupientem, sperantem,
deduceret, visibili quadam specie, ad sensum divinitatis,
an vi animi insita, cum mens, perfectionis suae, utut
tenuis, conscia, e tanta mole rerum obviarum, insignique
ordine ac eximia virtute, tardius quidem, suspicari disce-
ret, esse ens quoddam, maiore perfectione, vi, sapientia
praeccellens. Ita contemplanda rerum natura ad persuasio-
nem de numinis existentia viam apertam fuisse Paulus te-
statur *Rom. 1, 20. Act. 17, 24*. Neque tamen sibi repu-
gnat, cum *Ebr. 11, 6. fide* existentiam numinis intelligi
asserit.

asserit. Nam profecto numen non est ex eo genere rerum, quod ad aspectu patet, vel sensibus percipitur, vel experiundo cognoscitur; nec formula: Deus existit, ad id genus propositionum referri potest, quod nativa quadam evidentia percellit, vincit, omnem dubitationem, incertitudinem, negationem, excludit, quod est in veritate mathematica: sed animus ad eum, tanquam existentem, fertur *fide* quidem, quae in omni persuasione de rerum inadspectabilium ac a sensibus remotarum existentia locum habet et exercitium, sed *fide*, non *coeca*, quae testimonio aliorum temere adhaerescit, nec aliis argumentis opus habet, nec ea, quae fertur ad revelationem a Deo factam, nam revelationi divinae confidere, antequam de divinitatis existentia persuadearis, per se absurdum videtur; verum *rationali*; i. e. ea quae oritur ex argumentis probabilibus, rerum naturam exquirat atque exinde iustis rationibus colligit, ens quoddam, sensibus impervium, esse, et agere, virtute invisibili, sed in ipsis effectibus conspicua. Hoc igitur statuere, est *credere Deum*.

p. 219. lin. 26. Inere: Ac non video, quomodo sanus quis et aequus arbiter negare possit, esse sapientem aliquem dispositorem materiae, in qua tractanda, intuenti, comparanda humana sapientia quotidie exercetur, ad quam nemo accedit, nisi cum magna sapientiae expectatione; in qua nemo versatur, quin fateatur, egregie omnia ac gravi consilio instrui; et quae, quo quis animo excellentiore fruitur, tanto facilius ordinem ratum et rectum exhibet. Vanum profecto et absurdum esset, in rebus confusis et turbatis ordinem, in dubiis prudentiam, in fortuitis consilium agnoscere.

p. 221.

p. 221. lin. 4. lege: Ceterum universa demonstratio, orta e scholarum artibus nec ingenio populari arridebit; nec ipsi philosopho satisfaciet, cum probandum erit, entis cuiusdam ideis semper respondere obiectum quoddam, et animum, foecundum in creandis rerum invisibilium notionibus, nihil confingere, nuspiam errare: cum in ideis de rebus, minime e rebus ipsis praesentibus et obviis formatis, res ipsas coram intueri opinatur.

p. 223. lin. 17. sic immutanda fuere: Neque enim consilium vitae nostrae existit sine moderatore, neque leges feruntur sine auctore, neque legibus auctoritas et effectus sine numine conservabitur, neque spes felicitatis, cuius profecto causae variae et impedimenta innumera profiant, nisi rerum disponente et rectore quodam suffulta, perdurabit.

p. 224. a fine Obf. 8. adde: Ceterum non est huius loci, exquirere ac definire veram *Spinozae* sententiam, de qua nuper diversissimis, et studiis, et decretis disceptatum est. Aliter enim *Mendelsohnius* *Spinozam* interpretatur, et refellit (*Morgenstunden Berol.* 785); aliter *Iacobi* explicat ac damnat; (*Über die Lehre des Spinoza,* 785) aliter *Herderus* refert et probat (*Gott. von I. G. Herder, Lips.* 1788.) aliter nos ipsi tentavimus sensum genuinum opinionis *Spinozae* declarare in *Chr. Rel. Vnterr. IV. Th. p. 52. sq.* ac componere. Viderint alii.

p. 227. lin. 5. a fine lege sic: copiam. Qua re *Humii* commentum, de origine monotheismi, e polytheismo, et religionis e superstitione repetenda, infringitur: quod quidem hodie multi, Angli ingenio et celebritate corrupti, temere repetunt, adversante historia, qua nos quidem duci, quam

quam coniecturis uti, malumus. Laudantur Aegyptiorum Phtha et Cneph, Perfarum Mithras, Chinenfium Chang-ti, Braminorum Wifchnu, feptentrionalium gentium Othinus, aliorum alia nomina, quibus fpiritus, rebus omnibus vi ac aetate fuperior i. e. Deus diftinguitur. In omni quidem fyftemate polytheifmi reperias multas multorum Deorum generationes, et genealogias; adoptatos in Deorum numerum Deos novitios, quosdam e vicinia, alios ab aliis gentibus introductos, atque auctum indies Deorum numerum, et ingravefcentem. Paucos v. c. ab initio Roma coluit: inumeros pofttea advexit five victorum iactantia, five pontificum follicitudo, five plebis fuperftitio, five Caefarum maieftas. Idque in Graecia quoque et aliis regionibus eveniffe conftat. Sed fi quis &c.

p. 230. Obf. 4. dele verba *Gentiles* ufque ad lineam penultimam paginae et lege: *Gentiles* quidem non una ratione nec fimul ad fuperftitionem delapfi funt. Originem polytheifmo fine dubio dedit familiarum et populorum diverfitas, dum numinibus, quae quisque coluit, diverfa cognomina tribuerent: quo factum eft, ut tot Dij crederentur, quot nomina divinitatis extarent. Accedit ftudium, fuccurrendi imbecillitati humanae, quae facile memoriam rerum invifibilium excidere patitur ex animo. Huic ut obviam iretur morbo, alium, multo periculofiore, inducere, fymbolis divinitatis uti, quorum adfpectus commonefaceret mortales de praefentia numinis. Itaque alii lapides, alii truncos, barbari barbaros, informes fere et portatiles Deos reperere, (ad quod genus fine dubio *Tevraphim* referri debent *Gen.* 31, 19.); alii folis, fiderumque adfpectu laetabili et influxu benefico permoti, in his quafi divinitatis fedibus, numinis maieftatem coram intue-

Död. Access. C ri,

ri, admirari, adorare voluerunt: alii imaginibus usi sunt ad significandam Dei praesentiam, ad adumbrandas eius affectiones, *hieroglyphorum* more. — Tum vero velut e gurgite vasto superstitio prorupit. Nam tot sunt dii induci, quot numinis constitui potuere symbola, quot imagines attributorum numinis artificio *Φαντασίας* humanae aut adhibitae essent e rebus obviis, v. c. sole, leone, anulo, manibus, oculis, in quibus figuris vitae, virtutis, aeternitatis, potentiae, prudentiae notio latuit, aut etiam, ut est ferax ingenium humanum in confingendis rebus, inepte componerentur. Adhaesit igitur vanitas humana rebus sensibilibus; ad has et nomen et cultum divinitatis detulit, atque sic sensim evanuit ipsum numen, quod proprie colui debuit sub his figuris. Rom. I, 21. Accessit quoque admiratio et reverentia heroum, imperatorum, regum, quos ad astra translatos videmus poetarum cura, et ἀποθεώσει consecratos. cf. IS. VOSSIVS de origine et progressu idololatriae. EBERHARD *Apol. des Socrates, T. II. p. 474.* et *Christl. Religionsunterricht, T. IV. p. 148. sqq.* *Dualismus*, cuius *Persae* in primis insimulantur, qui duo principia, alterum boni, Oromasden s. Ormuzd, alterum mali, Ahriman, docuere, non repugnat, in originibus suis Monotheismo, cum illi hos rerum bonarum malorumve auctores uni Deo Mithrae subici defendant. *Christianorum &c.*

p. 240. §. 78. sic inchoat: Adducimur autem *natura* magistra ad cognitionem Dei, dum, quod est praestans et excellens in rebus creatis, earum auctori componimus.

Ibid.

Ibid. a fine §. additur: cum nec quid proprie in Deo sit, nec quale quantumve id sit, nec omne, quod in eo existit, intelligimus. (§. 76.)

p. 245. l. 15. adde: *Mille anni sunt tibi sicut dies hesternus, aut trihorium nocturnum.* Longissimum, quod vita hominis emetiri poterit spatium, annorum mille, si cum duratione numinis comparetur, est quoddam quasi temporis momentum. Amplissima periodus temporis Deo est brevissima et quasi momentanea.

p. 246. lin. penult. dele: Mofes — nulla.

p. 257. lin. 20. iam sic vertimus: *O admirabilem mihi intelligentiam! et conatu meo sublimiorem!*

— — — — *fin ad orbem demittar: tu ades! Sive ad oras aurorae, ad extremum orientem (אֶרֶץ) non modo sunt alas verum etiam extremum quodque, fines regionis, cf. Es. 24, 16.) deferar: sive &c.*

p. 261. §. 86. sic effertur: Illud quoque debet esse persuasum, non modo multis nominibus antecellere scientiae divinae *modum formamque* imbecillitatem nostram, cui non opus sit acquirere notitias novasque formare rerum ideas, (*simultanea scientia*), vel instrui a quopiam *Es. 40, 13. 14.*; cui nihil sit vitii vel erroris admixtum (*verissima*); nihil confusum vel obscurum (*distinctissima*); dubium nihil vel ambiguum (*certissima*); sed etiam in hac ipsa scientia divina eiusque modo plurima, plane impervia animo nostro, reperiri.

p. 261. lin. 25. *distinguit*) adde: qui ad minutias usque singulos novit *Matth.* 10, 30. is habet distinctissimam cognitionem singuli, nec illi opus est, &c.

p. 262. Obs. 2. involvendi) *Iob.* 5, 12. Deum) 1. *Ioh.* 3, 20. infallibilem) *Ioh.* 17, 17. sentiunt) *Iob.* 24, 15. 16. qui calumniis anguntur *Pf.* 7, 10. *Iob.* 16, 19. denique qui tacitis doloribus anguntur. *Pf.* 139.

p. 265. a fine Obs. 3. subiunge: Ac cum videam, multos iudicii de consiliis et finibus divinis difficultates reformidare, sive ideo, quia necessitati, quae libertatem consilii excludit, omnia parere putant, sive quoniam e spectata rerum utilitate parum tuto colligi putant, Deum huius utilitatis causa res creasse, instruxisse, ordinasse: hoc maxime expendi cupiam, primum, legum naturalium necessitatem pendere a consilio divino ac finibus, quos consequi voluit; deinde absurdum videri, dubitare de consilio divino in rebus creandis et instruendis, tum, cum res ipsae aliter efformatae sese conservare non possent; denique intellectum, omnium absolutissimum, sine dubio praevidisse utilitatem omnem, quam ingenium humanum atque quodcunque aliud ens e rerum obviarum intuitu ac usu ad se derivare posset: atque, cum vellet rerum omnium felicitatem, voluisse, ut quanta quaeque aut praestare aut percipere posset, comoda, tantis sive procurandis sive fruendis apta reperiretur.

p. 265. Obs. 4. a) *independens*) et neminis consilio, hortatu, admonitione adiuvetur.

p. 269. §. 89. Initium §. sic struitur: *Affectio-*nes divinae voluntatis, quam cum voluntate nostra componere, non caret omni periculo, sunt.

p. 270.

p. 270. §. 90. *Libertatis*, quam voluntati vindicamus, natura hoc fert, ut nulla re alia, quam rationis vi, cogatur.

ut aliud) quam quod optimum esse iudicat, velit.

libere) h. e. solo rationis iudicio inductus, velit ac proponat conditionem.

p. 278. §. 93. inchoat: Studium boni rectique *sanctitas* dicitur.

Ibid. verbis *quae salubriter agunt* substitue: *quae legitime sunt*.

p. 281. ad finem Obf. 3. adde: Alii denique bonitatem actionis ab intrinseca eius natura et conspiratione cum ratione pendere defendunt: apte ad dignitatem et praestantiam actionum tuendam et commendandam: nec tamen ita, ut omnis utilitatis et felicitatis rite constitutae ratio penitus excludatur. Verum haec ad philosophos pertinent.

p. 283. lin. 5. coniunctionem) et cum ratione et consilio entis, ratione praediti, confessionem.

p. 286. lin. 4. a fine ita mutavi: Sunt tamen non tantum in his quoque multa, minime necessaria et veluti indivulsa a recti studiis, verum etiam alia, quae cum nullo genere actionum humanarum naturali ac necessario vinculo copulentur sintque, nostro quidem iudicio, libera benignitatis quasi redundantis beneficia. Eo referri velim omnia, quae pendent a procuratione divina, res nostras ita moderante, ut quisque actionis suae fructus naturales certius, faciliusque percipiat, utque, praeter eos, bonis

uti fruique queat, quae, etsi iis virtus sine dolore et querelis careat, tamen multum conducunt ad vitae suavitatem, ac, quod maius est, animi recti demonstrationem, et pietatis edendae et exercendae facilitatem. Vide quae disputavimus in *Chr. Rel. Vnterr.* 5. *Th.* p. 45. *sq.* Haec quidem in hac vita prostant: alia post eam speramus &c.

p. 296. ad finem §. 94. subiunge: Eum metum, more humano, iuramento quoque avertit. *Ebr.* 6, 13.

p. 299. Infere §. 95. post 1. *Iob.* 4, 8. 16.) (nam qui nobis tot tantaque beneficia tribuit, *Iac.* 1, 17. beneficium sese demonstrat: nec beneficentia est sine benevolentia, et amore) atque imprimis nomine patris significatur.

p. 303. ad finem *Obf.* 4. adde: non modo, quod nos amaverit, antequam ipsi fuimus, aut mundus fuit, verum etiam, quod sine ulla mutatione res creatas iuvare ac quoad usque duraturae sunt, procurare velit.

p. 307. *Obf.* 3. subiunge: Neque tamen utrumque genus valde differt; nam.

p. 312. a fine *Obf.* 1. adde: Itaque ἀγιαστῶν ὁ Θεός f. ὄνομα Θεῶν, dum colitur a creaturis.

§. 100. edoceamur) de rebus divinis, nostro intellectui imperviis: cuius generis est dogma, naturam &c.

p. 317. lin. 23. infere: Constans enim est declaratio N. T. patrem nobis misisse filium; per quem salutem hominum procuravit, ac largiri Spiritum suum, cuius ope

et auxilio animus Christianus adducitur ad veritatem, et sanctitatem, adeoque felicitatem, quae veritatis usu et animi emendati conscientia acquiritur.

p. 320. lin. 16. adde: Neque a profanis scriptoribus aliena fuit formula, non modo in Deorum genealogiis consignandis, verum etiam in laudandis viris, virtutis praestantia insignibus: quos Θεογενεις saepius dixere.

p. 323. lin. 7. *notum*) adde: *neque* formula haec consentit cum Iohannea, quae simpliciter λογον, non λογον Θεα, laudat.

p. 323. lin. 4. a fine: post vocem *posse*, additur: neque multum differt ab hac explicatione alia, proposita a Ven. STORR *Ueber den Zweck der Ev. Gesch. Joh. Tub. 1786. p. 49.* qui interpretem s. legatum divinum illo vocabulo designari censet. Liceat nobis pauca addere superioribus curis. Quisquis &c.

p. 324. lin. 6. post *apparuit*, dele: *cf. quoque* usque ad vocem *perspiciam*, et substitue: Sed haec omnia magis probant, dari expositiones formulae, quae non sunt adversus analogiam, quam, quod est praecipuum, ex usu loquendi certo definiunt, quae sit vocis λογος potestas, Iohanni obvia. Nobis quidem post repetitis curas persuasum fuit, primo formulam ipsam sumi e philosophia illorum temporum et theologicis controversiis, in scholis Iudaeorum agitata, praecipue in ea classe, quae Iohannis Baptistae decreta sequeretur et commiseret opinionibus suis, unde post Sabaeorum disciplina originem duxit. Namque horum decreta spectare Iohannem, nemo hodie negabit: iisdem autem plurimas formulas philosophicas immi-

sceri, e reliquiis scriptorum Sabaeorum patet: *deinde* λογον optime verti: ens summa ratione praeditum. Nam et in genere omnia omnino entia, intelligendi facultate praedita λογος vocant Iudaei (Sap. 18, 15.) et scriptores antiquissimi Christiani, et consentaneum est, quem ad modum πνευμα dicitur is, qui omnium πνευματων princeps est excellentissimus, ita λογον vocari eum, qui supra omnes λογος s. entia ratione praedita, vi rationis eminet, i. e. ens λογιοτατον. Vtunque tamen exponas λογος titulum, λογω suo Iohannes omne id, quod divinitati proprium est, existentiam ante mundi natales, ipsiusque mundi creationem tam clare tribuit, ut id, nisi quis cupiditati nimis indulerit, quomodo in dubium vocari, nedum negari queat, haud perfpiciam.

p. 325. a fine Obf. 3. laudatis scriptoribus subiunge: inpr. IOH. AVG. NOESSELT *interpr. gramm. Cap. IX. Ep. ad Rom.* in eius *Opusculis. Fasc. I. p. 158. sq. (Hal. 1785.)* et KOPPE ad h. l.

p. 330. lin. 2. §. 106. post Ebr. 1, 3. adde: *Quia omnia se habere et praestare, quae Pater habet et praestat, ipse Christus defendit. Iob. 5, 21. 27. 10, 28. 29.*

p. 331. v. 23. adde: STORR *Erkl. des Br. an die Hebr. Tub. 1789.*

p. 334. §. 107. Scriptoribus laudatis adde: I. FR. FLATT *Comm. in qua symbolica ecclesiae nostrae de deitate Christi sententia probatur et vindicatur. Goett. 1788.*

p. 394. §. 108. sic effertur: *His convicti Christum, qui homo vixit inter homines, non tan-*

tantum in eminentiore dignitatis fastigio collocari, verum etiam eodem cum patre cultu prosequendum esse, pie profitemur.

p. 340. §. 111. post *Ebr. 9, 14.* adde: et procuratio emendationis ac virtutis omnis, quae iam ad Deum, iam ad hunc Spiritum, refertur.

p. 350. l. 22. locum *Esaiae 61, 1.* sic vertimus: Iehova misit me et Spiritum Cyri, i. e. Cyrum πνευματῶν θεῶν praeditum et actum. cf. *versionem nostram Esaiae ad h. l. Norib. 1789. Ed. 3.*

p. 363. Obf. 2. subiunge: I. L. ISENBIEHL *de rebus divinis Tractatus. Mogunt. et Erf. 1787. 4.*

p. 378. l. 13. Consentit) adde: BASILIVS ep. 52. ad *Canonicas T. III. opp. p. 145.*

p. 380. lin. 15. inferere: cf. WERN. CARL. LVDW. ZIEGLER *theol. Abhandlungen. Goett. 1791.*

p. 381. l. 10. uberius exposui: BASILIVS *L. II. adv. Eunom.* p. 749. Eunomium accusat, quod *primus* inde ab aevo Christiano indignius de Spiritu S. docuerit, eumque πωμπα τῶν νενογῶντῶν esse defenderit, cf. ROESLER *Bibl. der K. V. P. VII. p. 30. sq.* Adversus eum libro singulari disputat, in quo femina vulgaris doctrinae proiciuntur. vid. ROESLER l. c. p. 40. *Dei Ec.*

p. 382. l. 21. adde: E. PROCOPOWICZ *christiana theologia orthodoxa. Vol. I. Lipsf. 1782.*

p. 383. inferere: Obf. 5. Multo autem minus attinet relegere opiniones et somnia patrum quorundam, quibus illustrare hoc mysterium et differentias personarum expo-

nere conati sunt; iam e diversa earum erga res creatas relatione v. c. cum BASILIUS *ad Amphiloich.* patrem vocat in creatione *την προπαταριστινην ζιτιαν*, filium *την δημιουργικην*, Sp. S. *την τελειωτικην*; iam imaginibus rerum corporearum, in quibus adfectiones variae dignosci possunt, etsi natura communi promanantes, v. c. cum patrem scaturigini, filium fonti, Sp. Sanctum flumini, vel patrem soli, filium radio, Sp. S. luci comparaverunt. vid. GREGOR. NAZ. Or. XXXI qui multas eiusmodi dictiones ut incautas et parum probabiles reiecit.

Obf. 6. Patefcet ceterum, five ex originibus formularum, five e re ipsa, cum non constet, an earum auctores et fautores definitas ideas iis subiecerint, qualesve habuerint, nec nobis cum formulis his praescribi potuerit earundem notionum efformatio: *primum*, nos pie et vere conservare doctrinam orthodoxam, dum errores vitamus, quos aut notari aut caveri patres his formulis voluere, adeoque *tum* negamus filium et Sp. S. esse qualitates s. adfectiones patris, ac unum quemque propriam subsistentiam habere defendimus (hoc dum tenemus, tres *personas* profiteamur), *tum* filium et Sp. S. e genere creaturarum ceterarum eximimus, tenemusque eos natura insigniri, quae nihil habet cum *ἕσσις* rerum creatarum commune et minime communi harum vinculo cum Patre omnium copulari (hoc esset profiteri *ὁμοουσιαν* cum Deo). *Secundo*, nos conservare religionem antiquam sancte et inviolate, si hos tres, quos Ecclesia coluit semper, *cultu sociamus*. Credis in patrem atque ab eo salutem speras: pie agis, verum eadem salus a Christo expeti debet; eadem a procuracione Spiritus S. derivari. Felicitatem non aliam

aliam alius tribuit promittive: quomodo non honore fo-
cies tres, qui communi voluntate et vi haud disiuncta te
beatum reddere cupiunt? *Tertio*: paucos in Ecclesia fuis-
se, quorum temeritas, praesumens se ingenio, suo natu-
ram horum perspicere posse, auderet quidquam de interna
eorum erga se invicem explicare statuere, nedum praescri-
bere. Neque igitur postulat Ecclesia, ut nos positive ad-
feramus aliquid de eorum natura nobis impervia, sed lu-
benter concedit, erroribus Sabellii, Pauli Samosateni, Arii
et Eunomii, Photini et Macedonii aliorumque vitatis, ut
aut ignoremus, qualis filius et Sp. S. sit, aut, ubi desi-
niendum esset, nostro iudicio regamur.

p. 383. lin. 5. a fine: post *produnt*, adde: ac Scho-
lastici, *Lombardus* maxime, eadem ratione philosophantur.

p. 384. l. 6. inferere: Eodem fere declinant LESSINGIANA philosophemata (in LESSINGII *theol. Nachlaß. Berol.* 1784.)

p. 394. lin. 4. a fine post *patres* inferere: qui univer-
sam hanc disputationem ad $\gamma\theta\sigma\iota\upsilon$ h. e. theologiam re-
tulerunt.

p. 395. l. 9. adde: Digna quoque, quae conferatur
Gregorii Nazianzeni Or. XXVII. et XXVIII. p. 487. sq.

DE CREATIONE.

Pag. 398. §. 118.

Lege: adiumentis et partibus erit.

p. 403. §. 122. ita proponitur: Narratio, quae in libris Mosis de originibus rerum continetur, a Mose ipso non per revelationem est accepta, sed e traditionibus antiquis consignata, quae quia auctorem obscurum habent, cupide arripi et fidem regere non possunt; quia inter se non omnino concordant, e diversis fontibus manarunt; et, quia cum aliis aliarum gentium traditionibus fere conspirant, ob antiquitatem expendi merentur. Nec itaque ex illis aliquid definiri potest quanquam parum refert ad religionem, accuratius nosse rerum origines.

p. 405. Obf. 3. sic inchoat: Multo autem minus probabilis videtur eorum ratio, qui Cosmogoniam ad narrationem Geneseos invito auctore, definiunt. Is quidem, qui hanc sive excogitavit hypothefin, sive per traditionem accepit, haud omnino &c.

Adde Obf. 4. Quisquis auctor fuerit Geogoniae Moisaicae, Mosen certe collectorem potius, quam auctorem huius traditionis dixeris. Nam cum universus liber Geneseos constet fragmentis historicis, quae Moses congescit, dubitari nequit, quin et in primis capitibus vetustiora monumenta contineantur. Accedit tum styli diversitas; tum ipsius narrationis ordo parum probabilis; narratio, non
omni-

omnino secum constans; nominis Dei ratio diversa, et f. p. unde colligitur, diversas esse traditiones, quas Moses compilavit. Ac, si quid iudico, Aegyptiacam et Arabicam Caput primum conservat; Assyriacam f. Semiticam caput secundum et tertium. Vterque igitur auctor mythologus est, ac universa narratio e modo mythorum aestimari debet, in quibus semper res in factu posita, ac minime conficta, fundamenti loco ponitur, ceterum alia sive propter ornatum et vitam narrationis, sive ob quandam utilitatem moralem immiscet poetae ingenium.

cf. BECK *diff. de fontibus sententiarum de creatione*, Lips. 1782. EICHHORN *Vrgeschichte*, herausgegeben von I. P. GABLER Altd. u. Nürnberg. 1790. *Kritischer Versuch über die mosaische Vrgeschichte*, Halle 1788. HERDER *Ideen zur Philosophie der Gesch. der Menschheit*, 1785. P. II. und *neues Repertorium für bibl. und morgenl. Literatur von Paulus*, 2. B. Jen. 1790.

p. 405. §. 123. sic inchoat: Traditio Mosai-
ca prior capite primo orbis nostri &c.

p. 407. §. 124. post vocabula: *ratio crea-*
tionis inferre: secundum illam traditionem fuerit.

§. 125. sic reformatus est: Cum primarium
Mosis in libro geneleos adornando *consilium* tum
ad historiam spectet, tum ad religionem, h. e.
ad commendanda religionis suae capita antiquis
decretis ac traditionum fide: in promptu est in-
telligere, eum non potuisse dubitare, quo mi-
nus hanc narrationem, simplicitate et habitu ad
reli-

religionem h. e. cultum unius numinis commendabilem, adoptaret, ut Israelitae discerent, fidem de Deo, rerum omnium auctore unico, ex antiquissimis carminum monumentis tenere, atque hoc Numen, abiectis polytheismi erroribus, revereri.

p. 410. Obs. post *diviso*, adde: non ad artis systema quoddam adornata; sed ex ipso rerum adpectu petita et obvia.

p. 411. l. 1. §. 127. lege: quamvis haec omnia statui ab auctore maiori veri specie sumatur, quam negetur.

l. 4. lege utrum Moses, sive quisquis auctor narrationis fuerit.

p. 412. l. 5. adde: DE LVC *Briefe über die Gesch. der Erde u. d. Menschen. T. II.*

p. 415. l. 18. adde: Denique non possem hoc confilium, utut sanctum et salubre, conciliare cum hypothese, quam ipse Vir celeberrimus maxime exornavit, Mosem in componenda hac traditione nullas habuisse partes, verum eam ab antiquitate repetiisse. Ac satis clare, quid sit \square), traditionis auctor ipse definit, ut alias hypotheses et interpretationes excludat.

p. 416. l. ult. adde; post confingunt: et si teneas, auctorem narrationis Capite primo in declaranda genefi orbis ob oculos habuisse exempla regionum vel insularum, quae interdum solent e mari erumpere, forsitan ipse Aegypti, quam post nuperos Nordenii, Volncii, Savarii, aliorum

rum disquisitiones e mari prodiisse non dubitaverim. Si igitur Mosâicas hypothefes audias, capite primo nebulis &c.

p. 417. l. 7. dele: *Asiae in regionibus sita.*

l. II. dele: *frequentiores nebulas exhalans. Gen. 2, 6.*

Ibid. a fine Obf. 3. adde: Sic quidem habet traditio Capituli primi, quod finit in institutioe sabbati Cap. II. I — 3. Aliam viam tenet narratio altera, nata, si quid iudico, in Mesopotamiae provinciis, ac petita ex adfpectu regionis fabulofae et defertae. In ea primum terra arida, vacua sterilis cernitur: sed nebulae fuperveniunt languori, irrigatur tellus, fit praegnans, incipit herbis, floribus, arboribus beatius virefcere; atque accedente hominum cultu et ftudio efflorefcere.

p. 421. lin. 17. adde: quanquam non aufim ab uno tempore concludere ad omnia.

p. 425. Obf. I. post *angelorum*, adde: quos forfan prima aetas ignoravit.

p. 426. a fine Obf. I. adde: Ac nemo dixerit, omnes fimul et eodem tempore debuiffe produci: quin, fi coniecturis duci nos patiamur, non effet absurdum ftatuere, quosdam ex inferiore Spirituum claffe evehi ad maiorem et vim et dignitatem, ac nobilitatem angelorum adfequi.

p. 435. lin. 4. post *haerere*, infere: dummodo nos perfuadeamur, eam non femper adfpectabili modo nobis opitulari, fed multas perfequentem vias, multisque rationibus, nobis non femper cognitis, nos ducere ad felicitatem, ut et vitam agere inter tot pericula, fine follicitudine, et mori, securi de futura nofta commoratione poffimus. *Pf. 91, II. 34, 8. Luc. 16, 22.*

p. 435.

p. 435. §. 138. adde: post 1. *Theff.* 4, 16.) *Iudae* 9. et post *Zach.* 1, 11.) *Eph.* 3, 10.

Obf. I. stantem coram Deo h. e. primariae dignitatis ministrum *Luc.* 1, 19.

p. 437. Obf. 2. *describere* et singulis nomina, hebraea maxime, imponere, ausa est. Iudaeorum studia cognosci possunt e *BVXTORFII Lexico Talmudico* in indice: *angelorum nomina*.

p. 440. l. 4. adde: in *Diff. philologico-criticis* (*Goth. et Amstel.*) 1790. p. 275.

a fine Obf. adde: cf. etiam *DATHE V. V. Iobus.* (*Hal.* 1789.) p. 171. *sq.*

p. 444. §. 141. *corrige rationem humanam.*
 — — — — *tamen non is sum, qui ubivis* in *S.*
Scr. τὸν διαβόλον indicare malum morale defendam, omninoque existere spiritus, — — — —
 in quibus opportunum et consentaneum fuisset, errorem et superstitionem, si quae inhaereret auditoribus refellere, *Iob.* 8, 44. *Luc.* 22, 31. vel ob claras de miseria diaboli descriptiones.

p. 444. Obf. I. penitus sublata est, et sic efformata: Facile conceditur, uti spero, Christum et Apostolos reperisse inter Iudaeos decreta de Diabolo, spiritu improbo, malorum praeside, hominum inimico, veri rectique adversario: verum *origines* huius opinionis vix ad liquidum perducii poterunt. Nos paucis observationibus defungemur. Atque hic nos non moratur hypothesis eorum, qui in antiquissimis monumentis s. mythis de peccato primorum generis humani parentum, Satanam s. Diabolum sub nomine
 serpen-

serpentis describi existimant. Nam qui huic opinioni praefidia dispoſuere certa ac argumentis ratis communita, nullos novi: ac res ipſa inferius (§. 178.) diſcutietur. Alii *Iobi* librum antiquiſſimum laudant paremque opinioni de Diabolo aetatem conſtituunt: ſed Satanus, quem Iobaea narratio inducit, utrum e malis ſpiritibus fuerit, non intelligitur ex illa fabula ac ſede, praecipue cum facultatem nocendi ab ipſo numine accipiat, Deique mandata quaerat primum, deinde exequatur. Denique *Zacharias* laudatur, nec tamen appoſite ad hanc cauſam. Namque ſerioris aevi ſcriptor fuit, et viſionibus, in quibus fruſtra veritatem rerum geſtarum quaefiverit interpres, angelum *διαβολου* induxit, et haud definivit, bonusne is an pravus animo fuerit. Itaque conſentaneum eſt, ſumere, Iudaeos in exilio in eas opiniones deductos fuiſſe, decretis barbaris et philoſophiae exterae ſtudio. Nec, ſi quid iudico una via eo devenere. Alios orientalis philoſophia ſeduxiſſe videtur, alios Aegyptia, paucos graeca, cuius vel ipſus natales in Aegypto et Oriente quaeruntur. Ac cum per ſe proclive eſt ingenium humanum ad notitias novas et ſublimiores, Iudaei, ſp̄eti ab aliis propter barbariem, ut contentum eſſerent, ſapientiae quoque exterae ſtudio incubuere, ac aemuli laudis aliorum, patriis opinionibus barbaras facile immiſcuere, haſque cum illis conciliare anniſi ſunt. Ex hac itaque patria ad eos migravit traditio de malo ſpiritu, de daemonibus, de imperio eorum et alia. Idque his potiſſimum argumentis intelligitur. Primum nulla, uti diximus, veſtigia huius opinionis extant in libris antiquis, ante reſtitutionem ab exilio conſcriptis; tenuia ſub exilii tempus. Nonne igitur tum demum adoptatam eam fuiſſe contendas, cum inter alias gentes viverent

Dvd. Acceſſ.

D

atque

atque discerent? Deinde graccorum quoque decreta similia ex eodem fonte fluxisse, non est obscurum. *Plutarchus* quidem *Empedoclem*, qui primus inter graecos videtur bonos malosque daemonas distinguere et plura de his tradit (*Plutarch. de Ijid. et Osiride T. II. Opp. p. 361.*) a barbaris h. e. ex Oriente hausisse innuit (*de oracul. def.*). Ne dicam *Pfellum*, *de operat. daem.* a *Marco* quodam, *chaldaeorum* ritu imbuto, multa didicisse, ad antiquae superstitionis formam composita. Nec urgeam, Talmudicos libros testari, patres suos Angelorum et Daemonum nomina ex Babylone reportasse; nec denique attinet monere, Iudaicas opiniones de Satana valde vicinas reperiri orientalibus, i. e. Chaldaeis et Persicis decretis de Ahrimano, s. principio malo, atque impietatis ac infelicitatis quasi antesignano et rectore. Haec quidem omnia eo collineant, ut haud frustra statuatur, Daemonis patriam in *Oriente* sitam fuisse. Sed et *Aegyptus* eum aluit. Constat enim, interpretes V. T. graecos, Aegyptiacae disciplinae alumnos, hypotheses de daemone transtulisse in versionem suam, nec etiam favente textu hebraeo. *Deut. 32, 32. Ps. 91, 4. 5.* Eadem Aegyptus, superstitionis ferax, auctorem *Sapientiae Pseudo-Salomonae*, qui multa loquitur de Diabolo, formavit, in eadem *Philo*, graecae philosophiae, quae, ex Aegypto in Graeciam derivata, novis, ut sit, accessionibus eo refluxit, studiosus, daemonum imperium et alia mysteria docuit, composuitque cum libris patriis; ex eadem *Gnosticorum* familiae prodire, qui studio entium intelligentium abrepti multa de daemonum natura, vi, imperio docuerunt, nova quidem et inaudita, sed ingenio magis quam rationis virtute commendabilia. Hinc patet, *Aegyptiam* disciplinam commentis
de

de Diabolo favisse: atque Iudaeos quoque in Palaestina potuisse corrumpere. Has itaque hypotheses *Christus* suo tempore in vulgus notas reperit, in sermonibus suis cum Iudaeis persecutus est atque, uti videtur, consensu suo comprobavit. Id utrum persuasus de Diaboli existentia eandemque persuasurus egerit? an accommodate ad commenta vulgaria? non ausim definire. Haec tantum admonere liceat: *primo* id genus decretorum non fuisse ex eo genere, quae quia cum periculo veritatis proferuntur, sensim ac circumspecte eripi ac impugnari possunt ac debent. Nam Sadducaeos, qui negarent Daemonum existentiam et vim, publice et sine invidia ac periculo vel religionis vel auctoritatis suae docuisse legimus in sacris Evangeliiis: *porro* non adeo coniungi cum ipsa religione hanc traditionem et fidem, ut eam aut ob discrimen insigne aut ob utilitatem magnam convellere vel statuere oportuerit. Nam omnes creaturarum classes viresque dignoscere, non attinet ad cultum divinum, sed eruditorum, qui se putent, ingenio, ausibus, iudicio relinqui debet, quorum est, causas rerum indagare, versari inter res mere intelligibiles, extra hunc orbem liberius vagari, et ignorantiae suae veluti velamina texere hypothesibus, in quibus acuminis quaedam vestigia et fraudes facile intelliguntur. Ac quis unquam doctor popularis/ errores omnes aggressus est et profligavit? *Tertio*: Iesus, ubicunque Diaboli mentionem iniicit, nusquam ita disserit, ut aperte pateat, eum vulgaribus opinionibus calculum adiacere. Nam *Cap. octavo Iohannis v. 44. sqq.* manifestum est, eum κατ' ἀνθρώπων disputare adversus Phariseos ac formalis et decretis uti adversariorum, quibus hos videtur certissime iugulari posse. Profecto non omnis confere-

tire putandus est, cum non repugnat: nec foveri errorem existimaverim, quem refellere omiseris; nec opinio, quae posteris temporibus perniciofa facta est, tum noxam aliquam rei Christianae adtulisse cognoscitur. Hoc tamen concedi mihi postulem, Christum nulla ratione impedire vulgarem opinionem de Diaboli existentia, vi et studiis, five quia non erat cum religione coniunctum, decreta ista tangere; five quia sapientis magistri est, popularium formularum involucris uti ad puriorem veritatem exponendam et commendandam. Denique Apostoli quoque non excluderunt ab institutione Chr. hanc materiam, etiam tum, cum Christianos, e gentibus profanis coactos, docerent, quos Iudaicae de Satana opinionis aut superstitionis rudes fuisse ante conversionem, sponte intelligitur. Cum his igitur Paulus et Iohannes non dubitant philosophiae Iudaicae formulas communicare iisque ad commendanda Christi beneficia *I. Ioh. 3, 8.* ad declarandam impietatis et erroris foeditatem *Eph. 2, 2. I. Ioh. 3, 7. sq.* ad praemuniendum adversus vitia *I. Ioh. 3, 11.* uti.

vid. *Diff. nostr. de redemptione a potestate diaboli insert. Opusc. theol. p. 93. sqq.*

p. 448. l. 16. rectitudo) reliqua corrige: sed *veritas*, errori opposita, inprimis in religione, a qua defecisse Diabolum Iesus declarat,) *nec in eo veritas quaerenda: delectatur mendacis*, idololatria, fictio Dei cultu, superstitione atque erroribus (namque haec ex usu hebraeo *Ψευδον* dicuntur, *Apoc. 21, 27. 22, 15.* cum *Ψευδοπροφηται* sint doctores, erroribus infecti, et ex more Apostolorum repetuntur a diabolo, v. §. 144.) eorumque et auctor et amicus habetur.

p. 451. l. 13. post *potuit* adde: cf. *Freymüthige Abhandl. über versch. Gegenst. Berol. 1784.* Ego vero, si fas est, analogiam persequi, ingenia, praeclaris dotibus insignia, cognovi ad scelus esse procliviora, viriumque suarum sensu saepius audacius efferri atque, quanto magis virtutibus congenitis valent, tanto facilius viribus suis abuti. Nequissimus sane hominum pariter instructissimus reperitur animi dotibus: ac quanto quis ingenio pollet, tanto maiore periculo, tum suo, tum aliorum, ruit ad scelera. Quare &c.

p. 453. lin. 2. *infere*: eandemque spem alii, etiam Lutheri tempore, fanaticis opinionibus infecti, professi sunt: quos nostri, ne eorum moliminibus feditiosis favere crederentur, reiecere in *Aug. Conf. Art. 17.*

p. 454. l. 4. a fine sic lege: Denique τῆ ἐξουσίας τῆ σκοτίας opponitur βασιλεία τῆ ἡμετέρας. *Societas Christiana, Col. 1, 13.* Quemadmodum igitur quidquid est bonorum moralium et effectuum eius, id omne regnum Christi dicitur, ita quidquid abhorret a veritate, a virtute, a salute et felicitate humana, id omne ad regnum Diaboli referre decet.

p. 456. l. 14. post, *Ananiam*, adde: si *I. Cor. 7, 5.* ad ἀνεργασίαν tentare, si *Luc. 8, 12.* verbum divinum rapere ex animis dicitur.

p. 457. lin. 1. lege: *non enim a nobis pugna subitur ἐν τοῖς ἐπαρρησίοις* i. e. in Ecclesia Christiāna v. Cap. 1, 3. 4.

et tum dele. lin. 4. voces: in his regionibus sublu-
naribus.

p. 458. adde: Obs. 4. Ceterum si quis his formulis Scr. S. de Diaboli studiis apte ad religionis curam et exercitia et caute uti voluerit, praesto sunt argumenta fugiendi vitii averfandique fccleris. Nam qui peccat, diaboli similis fit atque fimilitudinem cum Deo, qua nihil decentius existit et optabilius, amittit: *Ioh. 8, 44. I. Ioh. 3, 7 — 11.* alieno imperio, impuriffimi Spiritus, sese submittit, adeoque a beata republica divina secedit, *Col. 1, 13.* amat eum, qui odio erga genus humanum flagrat, adeoque femetipsum odit. Nonne vero foediffimum est, adverfario Dei, inimico Christi, detractori humanae fa-
Jutis adungi? cf. omnino *Morus epitom. P. II. §. 9 — 12.* p. 80. fqq.

p. 468. Ad fcriptores laudatos accedit: DIET. TIE-DEMANN *disp. quae fuerit artium magicarum origo &c. Marb. 787. 4.*

p. 475. §. 150. fic incipit: Origenes generis humani difcimus e traditione *Gen. 1, 27. 2, 7. 21 — 24.* quae narrat, *primum &c.*

Adde: Obs. 1. Quae fupra Cap. II. de Mofaïcis monumentis a nobis expofita funt, nolumus hoc loco repetere: fed lectores ad eam difputationem ablegamus.

p. 477. Obs. 2. pro *Mofes* lege: auctor monumenti Mofaïci, accommodate ad fenfum Orientis &c.

p. 482. lin. 12. corrige: ut ratio matura vi valeret adverfus debiliorem fenfum impetum, confequitur.

§. 157. lege ad imaginem *Dei, qui corpore caret.*

p. 483. l. 10. pro *demonstrant*, pone: fuisse, innuit in traditione Mosaica numinis interdictum.

p. 503. a fine Obs. 1. adde: Rursus cautum est, ne homines redundant et nimis vel citioribus incrementis in nova pericula adducantur. Sic omni — — administrari. *Ad. 17, 25.*

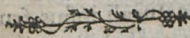
p. 504. lin. 22. ut *necessitatem moriendi inferat*) adde: exclusis causis naturalibus.

lin. 27. pro verbis, *contra naturam*, reponere: praeter naturam, scilicet corporis, vi sua interna consistentis, accidere &c.

p. 505. lin. 18. adde: Quae nos facile commonefacient, quantum deceat Deo vitam omnem consecrare, quae Deo subest, 2. *Cor. 5, 9.* numini permittere iudicium hac de re, utrum, mori an vivere, magis conducatur *Phil. 1, 21. sq.* ac abstinere a praecipitantia sive conquerendo, sive diiudicando, sicubi casus repentini nos aliosve opprimant mortesque funestae, violentae, praematurae, acciderint.

p. 511. a fine Obs. 2. adde: aut sic, ut res ipsae directe conferant ad consilium divinum, aut id saltem irritum reddere non valeant. Neque tamen quis possit definire curatius, quid agant causae, obviae et certae, vel intra quos limites subsistant, et quid Deus agat.

p. 515. scriptoribus laudatis adde: ZOLLIKOFER *Betrachtung über das Uebel in der Welt. Lips. 1775.*

TOMVS H.

LIBER SECVNDVS
 INSTITVTIONVM
 THEOLOGI CHRISTIANI.

P. 1. Obf. 1.

Post praesentis, adde: quae maxime cernitur in metu —
 p. 2. §. 176. tamen) si rectis rationibus exigatur.

CAPVT PRIMVM.

DE PECCATO.

P. 4. §. 178.

Ita effertur: Antiqua traditio, quae peccati origines exponit, *Genes. 3, 1. sqq.* narrat, primos homines, quos Deus plane immunes a vitio creauerat, animi vitaeque suae puritatem amississe.

corruperunt.) Reliqua sic immutata sunt: Utrum autem naturali ipsius fructus comesti effectu, an alia probabili ratione euenit, ac unde uniuersa traditio promanaverit, vix liquido constat.

P. 4.

p. 4. lin. 23. lege: ut equidem non possim non statuere, auctorem rem in facto positam voluisse exponere, non autem pietatis adiuvandae causa, sub historiarum studiose confictarum, involucro veritatem moralem commendare, quod multi, apte ad nostros mores, sed parum exacte ad rationes antiquitatis, inprimis mythologicae, volunt. Allegoriarum enim in moribus commendandis et regundis usus, ferio rem aetatem, formatam disciplina et studiis eruditorum redolet: mythorum autem origo ex historia, poetico ingenio exornata et deformata in omnibus gentibus, nullam dubitationem, exempla ubi-vis obvia habet. *Iudaei &c.*

p. 6. lin. 3. a fine infere: Denique nuperam hypothesein GAMBORGH, in l. *Nyssa*, oder *historisch-philosophische Abhandlung über Gen. 2, 3. Eleutherop. 790.* propositam, nondum ita video constitutam, ut commendari mereatur. Nam Mosen figuras Aegyptias historice descripsisse, nondum evictum est; nec lapidis a Norden (itiner. Tab. 58.) descripti antiquitas constat; suntque aliae imagines similes in gemmis, in quibus nemo hieroglyphia agnoverit. (vide c. G. SCHWARZ *diff. de lapsu primorum generis humani parentum a paganis adumbrato. Altorfi 1730.*) nec auctorem traditionis univ ersae equidem in Aegypto quaesiverim, cum ea Assyriacum ingenium spiraret; nihil denique fallacius reperitur, quam tabulas, traditiones, personas, quarum memoriam mythologica et fabulosa aetas conservat, componere cum traditione in sacris literis obvia, in quo varie a multis peccatum est.

p. 8. lin. I. ut — *experimenta* fierent aut *virtutis*, componentis se ad legem divinam et bonum ea definitum,

et vitii, a bono ad mala devertentis, aut, ex alio vocum usu hebraico, *felicitationis ac miseriae*.

p. 11. l. 19. adde: Atque sic auctoris illius ingenium constat nihilque est, quod narrationi s. mytho repugnet.

p. 12. lin. 5. adde: ac omnis antiquitas post concordiam et pacem rerum omnium bella et insidias mutuas creaturarum exorta esse, tradidit ac tenuit.

p. 13. a fine Obf. 3. adde: nec religionem sed unice antiquioris opinionis et traditionis de peccati originibus rationem et fidem attingit.

p. 13. ad Obf. 4. adde: Optimum erit, narrationis didacticæ summam et caput tenere: fuisse causam externam, quæ primos parentes gradatim ad dubitationem et errores de officio deduceret; eos repugnasse primum intelligentia et recti sensu, sed cupiditatem sensibus commotam praevaluisse ac vicisse rectum de officio iudicium, ac tandem a legis divinae auctoritate defecisse, i. e. coepisse peccare. vid. MORVUS *epit. p. 87.* et eiusd. *Progr. I. de notitia rel. cum rebus experientiae obviis copulata*, in *Opusc. ej. Lipsf. 1790.*

p. 17. Obf. 3. ita incipit: Inter *mala* praesentissimum, iudicis, propter mali conscientiam, metum, excitatum et exasperatum tempestatibus crebris et continuis, *Gen. 3, 24.* eleganter pingit traditio *Gen. 3, 8.*

p. 17. lin. 19. *Sequuntur mala* reliqua, *Gen. 3, 17. sqq.* orta tum a mutato domicilio, nam e regione fertili s. paradiso, in loca inculta et parum frugifera devenere, unde victus vilior, duriores labores, vitae adversitates aliae mutati status beatoris sensum excitaverunt, tum a
novis

novis et insuetis vitae suae periculis et doloribus, in victu quaerendo, in graviditate et partu, in reliquis incommodis, iam noviter obviis, in mortis metu: quae omnia etfi &c.

p. 18. a fine Obs. 3. adde: Mortis autem necessitas inducta est ex ipso corpore sensim debilitato, laboribus, molestiis, cupiditatibus et adfectuum vehementia, et ex defectu medicinae, (עץ החיים) quae vires fractas recrearet et vim corporis adversus morborum impetus roboraret. *Gen. 3, 22. sqq.*

p. 20. §. 182. *essentialem*) sensuum motus, qui magis perturbant animum ac in id, quod non decet, feruntur.

p. 21. lin. 4. adde: tarditatem in intuenda et cognoscenda veritate et alia.

p. 24. l. 10. *σαρξ* quoque dixere, omnem cupiditatem hominis, solis sensibus indulgentem adeoque, quia nunquam recte agit, qui sine ratione agit, *pravitatem*.

p. 25. Obs. 1. post Rom. 7, 18 — 25. subiunge: cum declarat, quomodo ipse olim adfectus fuerit et animatus, cum institutis Iudaicis teneretur ac regeretur, faventibus cupiditati ac sensibus, impediens autem rationis studia et decreta.

p. 29. a fine §. 184. adde: in qua, homo, quia rationis normam deserit et soli appetitioni (*ψυχη*) deditus est, *ψυχικος* dicitur. *1. Cor. 2, 14. Iudae 19.*

p. 30. Inferta est Obs. 3. Non differt ab hac doctrina *της τροπος παιδειας*, in libris nostris publicis constitutus:

tus: nam in iis vitiositatis duae partes constituuntur: altera *caerentia*, s. obuius in homine defectus tum notitiarum, quae animum efformant, inprimis religionis, tum verae pietatis, dum nascimur sine metu Dei, sine fiducia erga Deum, ut loquitur *Aug. Confess. Art. 2.* tum virium, adipiscendi hanc pietatem: (*Apol. A. C. Art. 1. p. 54.* RECHENB. diserte tradit: *peccatum orig. detrahit notitiam Dei, fiduciam erga Deum, timorem et amorem Dei, aut certe donum et vim ista efficiendi detrahit*): altera *concupiscentia*, non illa, quam Apostoli dicunt, cum ἐπιθυμίας σαρκος commemorant, nec, quam nostri vulgo volunt, in res sensibus obiectas temerarie prolabentem, sed significato in *scholasticis* scriptoribus obvio, qui concupiscentiam dicunt *proritatem* s. *inclinationem* perpetuam in appetitione ad ea, quae sensibus, non lege, commendantur, s. conditionem eam animi, qua quis mavult agendè sequi sensuum directoria, quam normam rationis, legemque divinam.

p. 31. §. 185. sic finitur: depravatam esse hominis conditionem, carere nos notitiis et motibus ad pietatem necessariis, pietatem multis studiis acquiri, ac adiuvandos nos esse a Deo, luculenter commonstrat.

p. 31. l. 16. dele a voce: Etenim usque ad p. 32. l. 14. *queat* et substitue: Nam clare asserit Cap. 8, 2. 19. se conditione longe alia, liberiore et beatiore, vivere, quam olim, cum esset πεπραμένος ὑπο τὴν ἀμαρτίαν, addictus peccato, et νόμῳ ἀμαρτίας, religioni, quae quo maiora sensibus nutrimenta offerret, tanto magis rationem deprimeret et debilitaret, obnoxius. Itaque pri-

mo servitutem describit, qua olim vixit, dein libertatem, qua iam frueretur: nec ipse tantum sed omnes, quos ad Christianam religionem videret conversos. Vnde inprimis efficitur hoc, ut, quae de infirmitate *universe* dicantur, de eo, quod iis, qui alieni essent a Christo, accidere folere Apostolus noverat, intelligantur.

p. 32. linea penultima adde: Hebraei quidem cum dicunt, aliquem מנעוריו vel מוטו fuisse aut egisse aliquid, sive bonum, sive malum, *Pf. 22, 10. 11. Pf. 58, 4.* non praecise notant punctum temporis, quo esse vel agere coepit, sed hac formula exprimunt, mature se hoc exferuisse, nec novam et nuper accedentem conditionem in eo conspici, sed inveteratam et consuetam. Davidis carmen *Pf. 14, 5. sq.* conqueritur de &c.

p. 34. l. 21. *quotidiana* et plurima reperiet exempla, quae docent; amorem metumque Dei non nasci nobiscum, sed doctrinae ope gigni, ali, perfici; fieri nos debere pios; et, nisi veritas nos adiuvet, vim appetitionis *ατακτης* semper praevalere; porro plus curae laborisque.

p. 39. l. 10. dele voces: *etiam post conversionem Rom. 7, 17.*

p. 41. lin. 15. adde: ac cuius contrarium expectari nequit. Hominem enim, qui institutione caret, bonum expectare et ratione rectum ac munitum adversus *αταξίαν*, foret non naturale, v. MORVVS *epit. p. 101.*

p. 45. lin. 21. post *Φθορα εν επιθυμια* adde: cum quis cupiditatibus deditus vivit, nec est correctus moribus.

a fine Obs. 4. adde: eodem sensu, quo alias Deus dicitur Christum *αμαρτιαν πεποιθηναι* i. e. peccatoris more tractasse 2. *Cor. 5, ult.*

p. 51. a fine Obf. adiunge: quanquam qua ratione homines in eam societatem venerint, non femper nec una eademque hypothefi definiant.

p. 51. §. 187. post vocem: *mentionem iniicit*, adde: quanquam nullibi definit, quonam modo primi hominis παρανομον cum reliquorum vitio coniungatur. Rom. 5, 15. sq.

p. 60. lin. 25. E nostris) post Belgas, *theologiae foederalis amicos*.

p. 65. §. 188. post verba *concessum fit*, perge: miseriam quidem, sed non απομιαν, nec proprie *peccatum* seu delictum *aujim* vocare.

p. 70. §. 189. *placitis theologorum*) adde: de corruptelis totius naturae humanae.

p. 71. l. 10. lege: Nullum quidem relinquere posteritati Adami peccandi periculum, nullas sensuum fraudes, nullam debilitatem, cui rationis vis non medicinam paret, id esset nihil aliud, quam mutare hominis naturam, nullumque relinquere locum libero obsequio, quod a Deo flagitare fatis iniquum videtur.

p. 72. §. 190. sic effertur: In usu huius doctrinae *publico seu populari* ante omnia, duce Paulo, Rom. 7, 14-25 id spectari debet, ut de vitiositate generis humani, per suum quisque sensum, per exempla ubivis obvia, et per historiam omnium temporum, persuadeatur, ut discat, imbecillitatis suae memor, sibi suisque sensibus diffidere, auxilia et adminicula virtutis, prompta ubivis et efficacia, studiose quaerere

rere et cupide appetere, iisque lubenter uti; ut denique miseros esse sentiat ac credat, qui brutorum more impetu suo feruntur, et, cum neglectu rationis, cupiditatum tyrannide tenentur. Ceterum in eo nec locus esse debet futilibus quaestionibus incautisque formulis et arbitrariis decretis, in scholas thologorum, per occasionem litis *Pelagianae* inductis: nec scrutando modo, quo unus post alium, inde ab Adamo, infirmitatem vitiumque et mortem contrahit. Nec enim semper opus est, dummodo de morbi natura constat, eiusdem primas origines, latentes saepe ac incertas, noscere; nec Paulus definit aliquid in hac causa, et morum doctrina ex eiusmodi subtilitate et cura haud lucratur quidquam, nedum turbatur.

p. 74. a fine §. 190. lege: Historiam breviter nec tamen accurate tractat I. C. WALCH *hist. doctrinae de peccato originis. Jen. 738.* et quicumque de *Pelagianis* litibus tradidere; *Vossius, Norisius*, alii.

p. 75. l. II. post vocem *enititur*, adde: Vel ut praecleara CARPZOVII interpretatione ad h. l. utar: *Qui sentit in vitiis, quod placeat; ab his deliciis instigatur: si animo cepit peccandi consilium, peccat: si peccaverit poena imminet.*

p. 86. §. 198. dele: *ab utraque parte.*

p. 97. posteriorem partem observationis, a verbo: *Judaei quidem*, penitus tolle et in eius locum repone: Ipse quidem Iohannes conditionem eorum, qui seiuncti

sunt

funt a civitate ac felicitate Christiana, *θανατον* vocat diserte, c. 3, 14. ex usu hebraeo, (v. et Eph. 2, 1. sq.) adeoque *ζυαργια προς θανατον* esset delictum, quo parato aliquis defciscit a societate Christiana, quod vinculum inter Deum et filios eius penitus dissolvit: i. e. reditus ad idololatriam ac reliquam profanitatem, cui, addictus quondam Christo, renuntiaverat. Pro his et talibus monet non esse deprecandum apud numen, benignum alias et tribuendis bonis, expetitis pie, liberalissimum. Nam *παρηγησια* et firmitas, qua Christianus in precibus suis ad Deum fertur, atque dignus fit, cuius votis satisfiat, tum minime locum habere potest, cum aliquis scelus committit, quod non potest non poena et certissima et gravissima sequi. Sed preces pro homine, beneficiorum haud capace, vanae omnino sunt, adeoque omittendae, a pietate, numinis reverente. Itaque vertere liceat locum parum perspicuum: *Si quis forte viderit, hominem Christianum crimen committere, quo non excidit a felicitate et societate Christiana, deprecatusque pro eo fuerit apud Deum (v. 14. sq.), auctor erit vitae et felicitatis Christianae, ab iis conservandae, qui peccant quidem sed non ita, ut a religione et vita Christiana omnino defciscant.* Quodsi autem deliquerit ita, ut re ipsa vertatur ad impietatem ethnicam: de eo delicto, hominis contumacis et exulis a societate Chr. ut aliquid precetur, equidem non sum auctor. Omnis quidem iniuria peccatum est: peccat, quisquis iniuste agit, adeoque cavent sibi a levioribus quoque delictis Christiani (v. 18.): *sed non omne peccatum* hominem a consortio Christiano excludit.

CAPVT SECVNDVM.

DE POENIS PECCATORVM.

Pag. 102.

A fine. Obf. 1. adde: status miser e peccato oriundus dicitur *ὄλεθρος, ἀπώλεια, θανατος, σκotos.* et f. p.

p. 111. Obf. 2. pro *Deus ipse* pone, *traditio anti-*
quissima Gen. 3.

p. 113. a fine obf. 3. adde: Paulum si audiamus *Rom.*
5, 12. sq. is quidem mortis necessitatem coniungit cum pec-
cato, ut annexum ei malum, sed non ita, ut asserat, nos
peccati Adamicum poenas luere moriendo, verum ut ad-
moneat, praeter alias causas, naturales et obvias, in pec-
cato primam originem esse, quare Deus nolit hominibus
concedere immortalitatem. v. MORVS p. 100.

p. 115. §. 215. post *testimoniis*, *insere: quan-*
quam non adeo perspicuis.

p. 118. lin. 3. adde: et b. IACOBI *Nichts in der Na-*
tur ist ganz todt. Zellae 788.

p. 120. Scriptoribus ad obf. 1. laudatis adde: KANT
Kritik der reinen Vernunft. 790. *Iulius, oder von der*
Unsterblichkeit der Seelen, von I. FRID. HAESELER, Braun-
schw. 790. *Beweis für die Unsterbl. der Seele aus dem*
Begriff von Pflicht, von LVD. H. IACOB, Züllichau 790.
Eiusd. Dissert. legati Stolpiani, c. al. Lugd. B. 790.
REINHOLD *Briefe über die Kantische Philosophie. Br. 7. 8.*
Leipz. 790.

p. 128. l. 12. lege: Salomonem vel saltim auctorem
libri *Ecclesiasticis.*

Död. Access.

E

p. 136.

p. 136. l. 5. lege: *Secundo*, tenore naturali et continuo necitur finis vitae ac initium futurae fortis, si factas literas audiamus. Paulus quidem se aut versari in his terris, aut commorari in coelo, ubi cessaverit vita terreftris, contendit: 2. *Cor.* 5, 1. *sq.* v. et *Phil.* 1, 23. *Luc.* 23, 43. adeoque statim a morte futura forte frui pios defendit, non expectatione tantum, nec praegustu et praeparatione, sed sensu omnino felicitatis suae, statim post mortem *inchoante*. Idque natura ipsa animi persuadet. Non potest deleri &c.

p. 139. Historicis scriptoribus accense: MAMMACHI *de animabus iustorum in sinu Abrahæ ante Chr. mortem expertibus visionis Dei. Rom.* 766. Tomi II. 4.

p. 144. §. 220. additur a fine paragraphi: praeter hoc: Deum hunc poenarum infligendarum modum ac delectum esse habiturum, quae dum maxime adficiunt animum, atque facillime conscientiam agitant, consilium poenarum divinarum, i. e. emendationem et salutem hominis infelicitis cum primis adiuvant et promovent.

ad §. 220. adde: Obf. 3. Quandoquidem omnis poenae, quam arbitrariam diximus, ratio eo redit, ut statuamus, Deum, rerum omnium rectorem, ita moderare fata, i. e. rerum externarum connexiones habitumque in hominem, ut sensus iniucundi gignantur, oriaturque inde et acuatur sensus delictorum, adeoque hac severitate uti, ad emendandum animum; non offendet, si dicamus, posse a loco, a societate, a rerum externarum molestia, id vero est, a rebus minime necessariis, excitari atque exasperari conscientiam superioris sceleris, non ideo, ut numen,
vin-

vindictae cupidum, dolore miseri hominis delectetur, sed ideo, ut a tarditate ac stupiditate peccator revocetur. Sunt igitur subsidia necessaria, ad poenae naturalis s. conscientiae inquietae, doloris e peccato oriundi vim acrius producendam.

p. 147. l. I. lege: *qui quotidiano voluptatis usu oblectantur, faeces et inquinamenta generis humani, qui libidinoso vultu prodeunt, instigant ad delinquendum animos parum firmos* et f. p. v. et v. 17.

p. 150. a fine obs. I. additur: Omnis enim illa conditio extra limites temporis, quale nos capimus et defini- mus, sita est: nec nostra computandi durationem rerum methodo describi potest.

p. 151. lin. 18. inferre: Non dicam, iure dubitari posse, num parabola Christi *Matth 25.* fata post mortem describat, quibus impius quisque premitur. Est enim, ut in omni parabola, dictio figurata; ac, ut hoc addam, hoc loco quam maxime consentaneum videtur, consilium orationis amplecti adversarios reipublicae Christianae, Christumque differere ex mente Iudaeorum, reipublicae Messianae studiosorum, eosque ut cives, hoc imperio dignos iudicare, qui bonis factis student, excludere autem et perpetuo exilio damnare eos, qui amoris et humanitatis officia deferunt.

p. 160. lin. 19. lege: et quae semper iacturam praemiorum vitae hic recte actae, ac damnum irreparabile &c.

p. 161. Scriptoribus adde: *Pragmatische Abh. über die Dauer der Höllenstrafen, 789.*

p. 165. Scriptoribus adde: MORVS *Epit. p. 275.* et I. O. THIES *über die bibl. und kirchl. Lehrmeinung von der Ewigkeit der Höllestrafen, Hamb. 791.*

p. 167. a fine obf. lege: avertendi peccatorum poenas, animumque in ea spe confirmandi praeter animi emendationem habita fuisse necessaria ac sensum quemque suum docuisse, elaborandum esse in favore Dei recuperando.

§. 226. adde: *2. Tim. 1, 9.*

p. 169. a fine obf. I. adde: Alibi dicitur σωτηρια (ישועה) quod quidem in V. T. de omni beneficio, imprimis publico, usurpatur, in N. T. autem praecipue de concessis per Christum beneficiis dicitur: qui et ipse ob hanc causam σωτηρς dicitur. *Luc. 2, 11.*

p. 175. Obf. 2. lege: occupare ac indigentis hominum rudium quam maxime succurrere, videbantur.

p. 176. §. 228. ita construitur: Ac cum Deus semper miseris spe succurrere et meliorem statum, quem omnes appetunt, procul monstrare consueverit, voluit σωτηρς adventum et beneficia *promissionibus* promulgari ac *vaticiniis* per multos et varios gradus patefieri, quorum, ut definitio ambigua, ita fere argumentum subobscurum, interpretes valde exercuit, praesertim eos, qui unius σωτηρς imaginem ubivis pingi, unius spem constitui, persuadentur. Nos vero cavebimus, ne omnes promiscue promissiones luculentas pro Messianis venditemus, ne — — —

Ibid.

Ibid. post vocem, suffragiis, adde: quae saepe formulas V. T. in argumentum longe aliud transferunt (*accommodatione*).

p. 181. Obf. I. subiunge: IAC. CHR. FR. ECKERMANN
Theolog. Beyträge, 1tes und 2tes St. Altona 790.

p. 185. lin. 9. Pro commate: *Sed augustius — locus posset.* reponere: Neque Gal. 3, 11. sq. alio significato, nisi colectivo, formulam exponit; dum feminis nomine, *unum* quidem, verum unum e pluribus Abramo oriundis, *cum posteritate* huius universa intelligat. cf. E. G. HEMPEL *de vera significatione vocabuli Semen, ubi de prole Abrahami et Davidis — dicitur.* Lips. 1787. et quae diximus in *biblioth. theol. Vol. IV. p. 236. et 541.*

p. 186. lin. 3. sic reforma: Quid vero? paremne omnino Iosiam aliosve prophetas Mose statuamus, cui si auctoritate inter Iudaeos aequales fuere eiusque exemplo populum rexere, tamen tantum abest, ut religionis, sicut ille, novam formam induxerint, ut potius ad vetera instituta toti se composuerint ipsique Mose sese subiecerint. Quare Mosis oracula, si emphasin vocabuli כִּסּוּנִי persequi lubet, innuunt &c.

p. 188. §. 229. *in institutis*, adde: mosaicis, unde et *rituales* vocant.

p. 188. l. 27. Infere: Similiter *Petrus*, inter eos, qui diluvii pericula evasere, et Christianos, qui inter adversitatum fluctus incolumes servantur, per baptismum, similitudinem quanquam inveniens, salutem per Baptismum *ἐν τῷ ὕδατι* dicit salutis in arca Noae. I. Pet. 3, 21.

p. 190. lin. 6. a fine lege: at si in cultu universo Levitico fuerunt merae imagines futurorum bonorum, citra admonitum divinum luculentum ac publicum de hoc consilio ne cogitare quidem homines potuere: nam eiusmodi instituta externa rituumque apparatus videbant in quacunque religione, etiam profana, sine consilio mytico, commendari et observari: nedum &c.

p. 191. a fine observationis adde: Typorum rationes defendit post alios I. C. BLASCHE *Neue Aufklärung über die mosaische Typologie. Ienae 1789.*

p. 193. lin. penult. ducit) adde: ἡμεῖς σαχνοσ, tempus, dum viveret in his terris ac rebus adversis premeretur *Ebr. 5, 7 et al.*

p. 198. lin. 18. lege: quem ad modum πνευμα ho-minem quendam ἐνδύειν dicitur *Iudic. 6, 34.* quem insigni virtute animi agitat, v. et *I. Chr. 12, 18.* Itaque formulae potestas plane respondet locis &c.

p. 202. l. 22. lege: in quo socium amaret genus humanum, cuius exemplo conspicuo regeretur, a quo, haud inexplere adversitatum et περιστομον, commiserationem et auxilium, ac more humano salutem omnem expectare posset.

p. 204. l. 17. post, aeram vulgarem, adde: cui suffragatur III. HORRIX *obs. hist. chronol. de annis Christi salvatoris. Mogunt. 1789.*

p. 206. lin. 5. adde: ERBSTEIN *ob Christus habe sündigen können? Misn. 787.*

p. 213. lin. 2. lege: ea semper doctorum popularium consuetudo et prudentia existit, quod noluerint exasciare
singula-

—
 singula, veteris erroris aedificia uno quasi ictu prosterne-
 re, et philosophemata, quae mire placent subtilibus in-
 geniis, vel iis, qui philosophi videri velint, tum, cum
 florent, extirpare: nam et parcendum est imbecillitati, et
 tempori aliquid relinquendum, cuius decursu ipsae illae
 opiniones, ut fit in rebus humanis, in contemptum abeunt
 vimque et auctoritatem amittunt, et sponte abdicantur.
 Sin autem eum &c.

p. 215. §. 236. lege: *vel — vel exasperan-*
do fata et calamitates vitae eius, universum
vitae decursum continuis afflictionibus veluti
oblitum defendamus. De illis conqueri et do-
lere tenelli et humiles animi solent: hoc etiam
contra historiam statuitur, quum quidem ipse
Christus in animo tranquillitate, inter fata aspe-
ra mitioribus ac frequenti laetandi materia ute-
retur.

p. 220. l. 23. adde: Ceterum vide POTT *Epp. Cath.*
Vol. II. ad h. l.

p. 221. l. 15. *Etenim vetustissima*: pro his verbis
 lege: Ac in *Symbolo Apostolico* locus tantum ponitur:
descendit ad inferos, omiſſa sepulturae mentione: sed po-
 ſteri explicationem primum addidere, *sepultus est*, sed ea
 glossa transiit in ipsum textum formulae, adeoque male
 distinctio invaluit inter sepulturam et descensum ad infe-
 ros. Alia, valde vetusta, quae restant *Symbola* &c.

p. 225. §. 238. lege: *Ebr. 4, 15. ductusque*
patris et hominum amore Ioh. 15, 13. 1. Ioh.
3, 16.

A fine subiunge: quae non tam patiendo, quam agendo cernitur et eminet.

p. 226 §. 241. Primum igitur post mortem intra triduum a Deo vitae redditus est. *1. Cor. 6, 14.*

p. 229. lin. 7. adde: Nec dissensus narrationis Evangelicae in quibusdam περιεσσει enarrandis iustam dubitationem excitat adversus consensum manifestum in eo, quod est caput narrationis.

p. 230. a fine observ. 1. adde: Unam teneamus et simplicem sententiam, Iesum ultra omnes casus et limites humanos elatum, *Ioh. 7, 33. 34.* mortis periculis *Rom. 6, 9.* ac imbecillitati *2. Cor. 13, 4.* exemptum, beatissima conditione vivere, durare, agere. *Ioh. 17, 5.* nec iam curiosius quaeramus, quomodo ab huius orbis adspectabilis hominumque consortio in sedes beatiores transierit.

p. 232. §. 243. post vocem, imperio, inferere: unde solemniter eundem Dominum compellant.

Ibid. Obs. 1. post κεφαλην adde: eique opponit λειτεργειν *Ebr. 1, 13. 14.*

p. 237. lin. 16. pro vocibus: cui peccata — sunt, restitue: *ausferentis* peccata i. e. miseriam hominum.

p. 239. lin. 5. adde: Eodem redit admonitio ad Nicodemum *Ioh. 3, 1. sqq.* quae regni divini cives hos agnoscit, qui πνευματι gignuntur et vim veritatis in animo sentiunt.

p. 141. lin. 11. lege: *Marc. 10, 15.* ac *docere homines de regno Dei Act. 20. 25.* est *beneficia Christiana*
expo-

exponere. v. 24. Denique cum de adverbis regni loquuntur Apostoli, non alios agnoscunt, quam et veritatis et virtutis inimicos, ac omnia impedimenta, quae doctrinae christianae sese opponunt. (v. §. 246. Obf. 2.) Quod rursus efficit, non esse terrestre aliquod imperium et visibile.

p. 243. Obf. 3. lege: Est autem hoc regnum 1) a Deo institutum *Aff. 1, 7. Christoque traditum Aff. 2, 36. Eph. 1, 22. 23. 1. Cor. 15, 24-28.* 2) *acquistum Etc.*

p. 244. a fine Obf. 3. adde: Semper enim pro hominum indole nova impedimenta rei Chr. obiciuntur, quibus occurrere decet praesidem rerum humanarum: semperque nova felicitatis incrementa sperari ac optari debent, quibus vi sua succurret felicitatis summae auctor et adiutor.

p. 244. §. 246. lege: constitutisque — — propagatam, *Eph. 4, 15. 16.* atque adhuc conservatam: post conferendis omnigenis animi bonis in omnes, doctrinam suscipientes, *1. Cor. 1, 5. Col. 2, 10. sqq.*

p. 246. §. 247. *reditum*) adde: *ἡμεραν χειρῶν 1. Thess. 5, 2.*

super omnes) pios pariter ac impios.

a fine §. subiungē: Insequetur autem orbis huius *interitus*, quem formula hebraeo-graeca, *consummationem saeculi (συντελειαν τῆ αἰωνος Matth. 28, 20.)* dicunt.

p. 249. lin. 9. sic immutavi: *Tertio his locis docemur, παρρησιαν Christi statim sequi συντελειαν τῆ αἰωνος*

Matth. 28, 20. seu orbis huius interitum ac rerum humanarum finem. In quo etfi diferte doceamur, instare hoc fatum orbi, quem incolimus, eumque ingenti incendio conflagraturum esse, *2. Pet.* 3, 7. 10 — 13. tamen lubenter fateor, me *primum* ignorare, utrum Deus hunc orbem penitus sit deleturus, an dissoluturus tantum, et insigni rerum inversione immutaturus, ut postquam hic orbis, hac conditione, his creaturis confitus, esse desit, aliam formam induat, meliore conditione quasi e cineribus prodeat, et in beatius longe domicilium beatorum animorum instruatur. Hoc quidem persuadere cui possit analogia, totius, quae nunc est, naturae, in qua nihil omnino interit, sed novis identidem formis procedit. Si cubi putamus, interisse alia, tum nos quidem videmus veterem corporum compagem dissolvi, elementa, quibus componuntur, disiungi rursus, ac in alium statum transire, alia corpora novis coniunctionibus efformare, ipsoque interitu ortum aliorum adiuvere, nullo autem modo in nihilum redigi. Deinde si igne dissolvitur huius orbis materies et structura, ipsa natura fert, destrui machinam, non autem annihilari. Atque hoc est *παρρηχεσθαι* (רָבַע) *evanescere Matth.* 24, 35. coll. *Pf.* 90, 4. sq. Nec abhorret Petrina traditio. Namque orbis interitum, quem annuntiat, comparat cum vastatione per diluvium, quod non ad nihilum redegit orbem, sed evertit tantum. Dein *resolvi corpora* i. e. compagem eorum destrui, superstibus elementis, quibus componuntur, comburendumque esse orbem docet; sed nullum incendium non quasdam corporis destructi particulas relinquit, nec ita tollit materiam, quin novis exinde compositionibus locus supersit. Ceterum si qui praeter orbem terrestrem communi fato rerum

rerum universitatem destructum iri contendunt, nisi praecipue promissionibus novi coeli et novae terrae, 2. *Pet.* 3, 13. eos, nisi alia argumenta affuerint, non puto his vincere. Nam *coelum et terra* saepius in sacris literis dicitur de novo rerum ordine, sicubi insignis conversio evenerit, etiam tum, cum rerum natura perdurat. vide *Es.* 65, 17. *Apoc.* 21, 1. et 2. *Cor.* 5, 17. *Secundo:* cum igne destruendum esse orbem tradit Petrus, unus quidem, nec propter Epistolae posterioris Petri auctoritatem non omnino indubiam, gravissimus testis, nolo exquirere sive origines huius opinionis, obscuras omnino, nec enim in Stoicis de *ἐκπύρωσι* mundi philosophematis fontes eius quaesiverim, sive causas incendii eiusque modum: ignorare igitur lubet rationes physicas, quibus orbis conflagratio probabilis redditur, aut saltem ut possibilis declaratur, cum alii cometam ignivomum in vicinias orbis terrarum adducunt, alii ignes subterraneos subitanea eruptione, ut sit interdum in terrae motu, omnia incensuros esse sumunt, alii ipso solis igne comburendum quondam orbem intis rationibus astronomicis, contendunt. cf. MICHAELIS *Dogmatik* ad h. l. O vere beatos &c.

p. 249 lin. 26. post, *servatur igni*, inferre: i. e. in ipsa natura fat magnus, ut olim aquae, ita nunc ignis, ad vastandum apparatus existit, quo Deus uti potest.

p. 250. lin. II. deleantur verba: *In his igitur — praenuntiatur.*

p. 252. adde Obs. 3. Quanquam itaque ad spectabilis iudicii solemnitate non opus sit, nec ad iudicium de singulis ferendum, quos statim a morte beatos miserosve vivere supra diximus: nec ad auctoritatem Christi tuendam,
quae

quae privato cuiusque iudicio valebit: tamen aliae causae graves, sed ignotae adhuc, subesse possunt, quare Deus publicum hoc dominii Iesu testimonium editurus est: sive ut omnes communiter et evidenter intelligant, Christo *omne genus* humanum subesse; sive ut homines, qui in his terris coniuncti vixere, mutuo sese agnoscant; sive ut publice summo cum honore Christus abdicet sese imperio, adhuc super homines administrato; sive denique ut universitas hominum, quae tum esse desinet, solemnitus in novam conditionem novumque domicilium intromittatur.

p. 260. §. 251. lege: Hic itaque, cui sacrae literae societatem maiestatis et honoris divini tribuunt.

p. 261. lin. 2. post *Ebr.* 1, 2, 3. infere: *Similis Dei vixit humano more Phil.* 2, 6, 7.

p. 267. lin. 15. lege: Quare et ipsi Apostoli interdum expressè ac luculenter notant, de quam parte aliquid dicant v. c. *κατα σαρκι Rom.* 1, 3, 4, 5. et antiquissimi doctores &c.

p. 288. l. 4. lege: Usitatio autem formula THEODORI MORS. fuit, *inhabitationis (Col. 1, 19.) λογου* in homine tanquam *in templo, Ioh. 2, 19.* non quidem substantia, nec operatione, sed solo bene placito. (*ἐνδοκιμᾶ coll. Coloss. 1, 19.*) Magistrum Theodorum secutus NESTORIVS Iesum &c.

p. 299. lin. 22. adde post, concedamus: nec enim consentaneum est, rationem rationi repugnare ac veluti discordiis agitari.

p. 302. lin. 12. adde: *Attributorum* f. *idiomatum* autem nomen, ex usu theologorum, praedicata omnis generis, proprietates, affectiones, actus quoscumque amplectitur.

p. 303. lin. 2. *Alia* quidem coguntur, ut stabiliatur *primum genus communicationis idiomatum* ἰδιοποιήσις.

p. 303. lin. 19. lege: (in scholis *genus auchematicum* vocatur, quia ἀρχήματα, *maiestas divina*, eiusque *axiomata* communicata cum homine creduntur ac *secundum* genus comm. idiom. efficit) quorum usu plerumque duplex interpretationis vitium committitur, alterum in finienda nominis potestate, cum personae fit, non naturae alterutrius, alterum, in expositione enuntiatorum, f. adfectionum, quae non omnino argumentis ratis et certis pro divinis venditantur v. *Ioh.* 3, 13. 5, 21. 6, 62. *Apoc.* 2, 23. *Phil.* 3, ult.

p. 304. lin. 12. lege: *Denique operationes*, quae negotia et *officium* Christi describunt, praedicantur de tota persona ac qualibet parte, qua componitur, quoniam eae communi filii Dei et hominis Iesu vi peractae sunt. Hos loquendi modos (quod genus *apotelesmaticum*, ab ἀποτελεσμασι, *operibus Christi*, quae laudantur, dicere solemus ac in *tertio genere communicationis idiomatum laudare*) offerunt &c.

p. 304. lin. penult. infere: (v. HVTTERI *Concordia Concors* p. 664. sq.)

CAPVT SECVNDVM.
DE OPERE ET BENEFICIIS
CHRISTI.

P. 323. §. 259.

Pro verbis *in hunc orbem* substitue: in vitam terrestrem ad fruendum.

p. 328. lin. 14. post verba, *animum mutant*, adde: ac metum, qui comitatur animum numini obnitentem et adversarium, abiiciunt &c.

ibid. a fine obf. I. subiunge: Ceterum nusquam dicitur Christus *ὁ καταλασσων*, sed Deus, qui Christo tanquam *ὑπηρετη καταλλαχης* usus est, quemadmodum constanter Deus dicitur *ὁ δικαιῶν*, (Rom. 8, 33.)

p. 335. lin. 21. lege: Quodsi vero quis existimet, ubi poenae cessaverint, in earum locum non modo spem commodorum, sed ipsa beneficia succedere et praemia, magnus dubitationi locus superest.

p. 357. a fine Obf. I. adde: Δε si in morte Christi *ὑπερ ἡμῶν* non esset praecipuum aliquid et singulare, sed commune meritum, quod nobis aliquam utilitatem procuraverit, sive exemplo, sive alia re, non intelligo, quare Paulus hoc loco defendere possit, debere nos totos uni Christo vivere, propterea quod pro nobis mortuus est; nam profecto multi alii, nobis quoque viciniore, vivere, quorum vita et mors nobis prodest, nec tamen ideo nos decet his vitam omnem, vires, actiones conservare: adeoque augustius quid et quod nos magis attinet, latet in morte Christi.

P. 357.

p. 357. a fine Obs. 2. lege: Cum enim cum Christo quasi cum peccatore Deus ageret, evenit, ut nos peccatores immunitatem consequi possemus.

p. 358. a fine Obs. 4. Est igitur hominum genus, cuius liberationi et immunitati consultum fuit; et Christus, qui confert aliquid morte sua ad hanc vacuitatem a miseria; est Deus, qui, quod hic confert, acceptat.

p. 361. lin. 4. a fine inferre: Non tamen decet praeterire, in primis post accuratas et eruditas dissertationes Ven. G. C. STORR, de consilio mortis Christi, adiunctas interpretationi Epistolae ad Hebraeos vernaculae, Tub. 1739. Paulum in hac Epistola, quae de Christi sacrificio exponit, praecipue ob oculos habere solemnitatem diei expiatorii, a Mose institutam et religiose conservatam. Idque intelligitur tum e comparatione cum *summo sacerdote*, qui hoc tantum die numeris sui partes in adyto explevit; tum et singulis partibus similitudinis inter sacrificium in hac solemnitatem oblatum olim, ac sacrificium Christi; erat enim utrumque publicum, ὑπερ τῶν λαῶν (Ebr. 7, 27.) semel (Ebr. 9, 7.) in ipso adyto a Pontifice offerendum (Ebr. 9, 25.) Sed non dubitari potest, quin hoc saltem sacrificium *expiatorium* fuerit et *vicarium*. Vere quidem: nec tamen negaverit aliquis, in hac victima non *proprie* esse expiationem omnium delictorum ab Israelitis singulis commissorum, sed eorum, quibus universus populus sese contaminaverat, externorum, et civilium, piaculum offerri, Moses innuit, a cuius auctoritate nolim secedere. Praeterea autem concedetur a plurimis, ipsam victimam non habuisse vim expiandi Deum, qui non eget hac satisfactione, nec sanguine ad misericordiam moveri potest,

potest, cum ipse proclivis sit ad condonandum: sed victimae actionem in hac solemnitate debuisse, adspectabili ratione, h. e. *symbolice*, declarare, populum interitu dignum, propter peccata, sed veniam consecutum esse, a Deo, qui pro benignitate sua cultores suos, sicubi, more praescripto, (erat autem cultus externus) eum colere velint, immunes a poenis esse velit. Itaque in hoc ritu nihil est, nisi voluntatis divinae de venia concedenda cultoribus suis, significatio solemniter adaptata ingenio populi Iudaici; et consilium, per rem, in factu positam et adspectabilem, admonendi et persuadendi Iudaeos, sibi nihil a Deo mali esse timendum, sed eum bene velle genti suae, nec earum causam negligere. cf. Ven. MORVS *de notitia relig. copulata cum rebus in factu positis*, Progr. IV. p. 12.

p. 362. lin. 1. civilis esset) et pertineret ad persuasionem de venia concessa.

p. 363. lin. 16. post *redemisse* adde: vel virtutis directoriis nos reconciliasse et veniam nobis impetrasse.

Ibid. adde: Obs. 7. Dicendum de iis restat, qui putant ac tradunt, haec omnia, quae de habitu mortis Iesu ad peccata dicuntur in N. T. accommodate dici ad ingenium hominum, illo tempore viventium, adsuorumque opinionis de necessitate et virtute sacrificiorum, in superiore religione, atque existimantium, nihil, nisi re quadam Deus placatus fuerit, ab illo gratiae et beneficii sperari posse. Itaque iubent, imaginem a re ipsa prudenter separare, concedere hanc de meritis Christi differendi methodum tenuitati et praecudiciis illorum hominum, adeoque nostra iam aetate, abicere hunc cogitandi modum, has loquendi formulas, cf. post alios G. A. TELLER *Excurs.*

curf. II. ad Burnet de fide et offic. Chr. Berol. 1788. p. 275-277. Sed, pace virorum gravissimorum dixerim, parum commendabilis videtur ea hypothesi. Nam primum, cum ea docendi ratio Paulo inprimis usitata fuerit, non aequè Petro et Iohanni, hoc exemplum satis confirmat, hunc cogitandi modum non conservari propter Iudaeos, et ex disciplina Iudaica, cui nec favit nec subscripsit Paulus. Secundo non posse negari existimem, sub imaginum umbris latere veritatem ratam, ac, si vel abdicaveris metaphoricæ formulas, permanentem: nam qui vestem obsoletam reiicit, corpus tamen, cui ornando olim intervire debuit, conservat. Repudiemus igitur phrasæ de sacerdote, de sacrificiis et victima; de sanguine offerendo; de adyto sive terrestri sive coelesti: itane nihil restet veritatis, cui adornandæ hæc formularum varietas intervire debuit? Denique nondum adhuc limitibus certis descriptum definitumque video, qua re ecclesia nascenda ab adulta, i. e. homines novi, qui ad Christianas partes accederent, ab iis, qui in hac ecclesia nati, educati et formati sunt, scernantur. Etenim ea omnium temporum fors, ac, si querelis indulgere liceat, calamitas fuit, ut homines, sensibus recti, ac infirmi, cum causa iusta desperandi de vitæ suæ ratione apud Deum reddenda, adesset, inter spem veniæ metumque poenarum fluctuent, animumque erigant ad pignus quoddam visibile benignitatis et indulgentiæ divinae, atque in re aliqua minime dubia, significationem voluntatis divinae et sponsonem quaerant benevolentiae. Ea infirmitas minime est propria Iudæis et profanis hominibus, verum alios quoque occupat, qui, in causa satis gravi et dubia,

Déd. Access.

F

no-

nonlunt spe incerta ferri, ac promissionum divinarum tum rationes, tum sigilla, quaerunt. Huic infirmitati, quae *plerorumque* hominum est, si succurrit Evangelica fides; ad hanc cogitandi rationem, quam non solum Iudaei sequuntur et nutriunt, si componitur veritas Christiana: haec doctrina profecto non tantum nascenti Ecclesiae, sed Christianis reliquis, nostra quoque aetate, consulens, retineri debet.

p. 373. lin. 3. dele, a voce, *quorum alterum* — per totam paginam usque ad verba: *In hac veritatis simplicitate* — et lege: Idque certissime effectum est in vita ac morte Iesu Christi. In qua *primum* intelligitur, quanta virtutis dignitas sit, quantam commendationem habeat voluntatis divinae pie exequendae studium, quantum obsequii, constantis ac absoluti, honorem deferat Deus ad cultores suos. Quid enim est, quod Deo placuit, Christum intuenti? Profecto non sanguinis effusi aspectus, non vulnere hiatus, non vultus in homine exanimi pallor; sed animus, quo sustinet tantos cruciatus; sed pietas, qua fertur in Numen, hanc conditionem humilem, hanc fatorem acerbitatem sibi decernens, h. e. infligens dolores et mortem; sed animi, obsecundantis voluntati divinae, inconcussa fides v. I. *Pet.* 3, 18. Quanam autem re possit apertius intelligi legum divinarum vis, auctoritas, gravitas sanctissima, quam hoc exemplo viri, qui non aliam ob causam placuit Deo, quam propter obsequium; ac qui adeo placuit ob puritatem animi vitaeque numini, ut, cum semel videret, legibus suis apprimere factum esse ab uno, hanc ob causam reliquis veniam

niam se concedere velle declararet. Sed hoc ad *alterum* pertinet, de quo diximus, a poenarum metu avertendos excitandosque ad spem felicitatis animos fuisse. In quo res ipsa demonstrat, non consuli debere maiestati divinae, laesae ac iacturam forte, quae reparari debeat, facienti; nec vindictae cupidum numen, sua causa, sanguinem, cruciatus, supplicium et nescio quam poenarum atrocitatem decernere: sed hominum indigentis ac salutis, in qua procuranda et evehenda honor numinis proprie consistit, consuli: adeoque hoc institutum, hoc decretum de morte Christi, non alias habere causas nec alio consilio divinitus subici, quam eo, quo omnia instituta Dei regi videmus et admiramur: nempe nostrae salutis, id vero est, nostrae tranquillitatis et virtutis causa. Cum hoc itaque consilio quomodo conspirare putamus mortem Christi? Ac *alii* sic statuunt Iesum *nostro* loco *punitum* fuisse atque, has sustinendo poenas, immunitatem a poenis nostrorum criminum nobis promeruisse: *alii* sic: Deum per mortem Christi, tanquam rem, in factum positam occasionem fuisse, declarandi, se, post unius hominis virtutem, absolutam omnibus numeris, ac tum agendo, tum patiendo insignem, velle se infirmitati reliquorum hominum parcere, indulgere naevis, ipsisque criminibus, iusta conditione, veniam dare. *Illis* quidem cum favere videantur formulae $\lambda\upsilon\pi\tau\epsilon\varsigma$, $\acute{\alpha}\nu\tau\iota\ \upsilon\pi\tau\epsilon\varsigma$ et aliae, (v. §. 268.) ac in primis Petri auctoritas 1. *Pet.* 2, 24. tamen quo minus, citra haesitationem adfentiar, impedit literarum sacrarum fides rei que ipsius natura: nam nec eae ullo loco sic loquuntur, ut supplicium Christi, satis atrox, *poenam* vocent; nec haec

permittit, poenam agnoscere, ubi commissi delicti sensus abfuerit. *His* autem multa favere videntur: consilium Dei, quo nobis spes veniae, nixa benignitatis divinae amplitudine, confirmari debuit; habes igitur in morte hominis sanctissimi, de qua nemo dubitet, sigillum promissionis ac declarationem publicam, facto adiunctam, quam vere Christus mortuus est, tam vere Deum nobis favere: *deinde* non negligere velim similitudinem victimam piacularem inter et sacrificium Christi, in quam Paulus ingreditur. Quemadmodum enim sacrificiorum apparatus, tenuis et molestus, non commovit Deum ad indulgendum, cum per se bene cupiat mortalibus ac proclivis sit ad veniam concedendam, sed tantummodo admonuit homines de hac voluntate, ac spem veniae conceptam, rei visibilis adiunctione et symbolo proposito stabilivit (v. §. 257. Obf. 4.): ita in morte Christi visibile pignus indulgentiae divinae nobis offertur. *Denique* quam aptum hoc, spei nostrae excitandae, remedium, quam validum pignus sit, sponte intelligitur, si teneas omnia accommodate ad opiniones et rationes humanas institui. Tu quidem dubitare possis, utrum Deus generi humano, quod adeo degeneravit a dignitate sua corruptaque imaginem divinam ac ad foedissima scelera delapsus est, favere queat: non dubitabis, nam unus est, quem amat, cuius animum nihil vitii corrumpit, cuius fides spectatissima fuit, qui denique ad virtutis praestantiam et decus quaerendum allicit exemplo et doctrina. Rursus metuere possis (nam quo quis infirmior est, eo meticulosiorem eundem videmus), ne amplissimarum promissionum vis deminuat iustitiae divinae decretis, poenam

nam tibi minantibus: noli metuere. Habes enim promissionum divinarum sponsorem (ἐγγυον διαθηκης) Ebr. 7, 22.) per cuius mortem Deus voluntatem condonandi testificari voluit. In hac veritatis simplicitate &c.

p. 376. Obf. 4. lin. 18. Pro: *Tenet — demonstravit*, substitue: Iustitia enim non modo ut legum custos et vindex, tenet ius suum, verum etiam placabilis est et testificatur favorem erga pios, virtutisque studia evehit: quod morte Christi effectum esse vidimus (Obf. 1.)

p. 379. lin. 11. lege: atque ab exemplo Christi discat, quantum virtuti et obsequio pretium a Deo constituitur, qui propter unius sanctitatem omnibus velit indulgere.

Scriptoribus laudatis adde: G. C. STORR *Abh. vom Zweck des Todes Jesu: adiunctam der Erkl. des Br. an die Hebräer. Tub. 1789.*

p. 417. §. 282. a fine adde: explanavit, amplificavit.

p. 419. lin. 10. post: expugnaturus, adde: (nisi malis de spe vitae producendae exponere, *quidem scio, meas vindicias repeti posse a vita mea*; quae superior erit supra pulverem, et mortem evasura est.)

p. 426. ad finem Obf. 2. adde: Praecipua autem vis huius doctrinae coalescit cum spe perennitatis animi nostri (§. 215.) atque exferet se in eis, qui quomodo ani-

mus corpore exutus, sensuumque instrumentis orbis, agere possit, non capiunt.

p. 443. ad finem §. 294. subiunge: novus-que rerum humanarum status oriretur. 2. Cor. 5, 17. Quod beneficium, etsi novum sub tempus Apostolorum ac primis religionis Chr. civibus imprimis magnum et insigne fuit, tamen a nobis iure nostro laudatur et aestimatur.

p. 444. lin. 4. a fine post locum *Ebr.* 9, 14. 15. inferere: atque ita satisfecit Deo, ut repetendarum expiationum de anno in annum nulla amplius necessitas nec utilitas supersit.

p. 445. lin. 3. post locum *Col.* 2, 10. sublatis reliquis vocibus, adde: cui viam pandere videmus cultus Moisaici, qui maxime offenderet gentes, abolitionem.

p. 449. inferere: *Obf.* 3. Nec differt formula *habitationis Dei in homine*, cum Christiani dicuntur *templum Dei*, 1. Cor. 6, 19, 3, 17. in quo duplex beneficium cernitur, alterum *operationis*, nec enim Deus otiosus est, ubi habitat, alterum *honoris*, nam nihil illustrius cogitari potest loco i. e. animo, quo numen excipitur et colitur.

Obf. 4. Vis &c.

p. 454. locis *Scr. S.* adde: *Apoc.* 14, 13.

p. 455.

p. 455. §. 301. post vocem *existere*) adde:
in virium praestantia.

p. 456. Obf. lege: In animo humano, corpus egresso, nihil certius relinquatur praeter vires, excultas, confirmatas, corroboratas, quae ab ipso animo avelli, nisi cum interitu eius, possunt; accedit memoria, conscientia — agitatio — et cogitatio.

p. 459. lin. 3. a fine, lege: Iohannis autem dissertatio I. Ep. 3, I. felicitatem describit sanctitatis maioris (*nos Dei similes erimus*) ex accuratioris eius notitia oriundae.

p. 461. lin. 21. infere: Accedet autem virtutis exercitium, viribus adauctis, faventeque opportunitate recte agendi ac obsequium erga Deum acuendi: quo maxime corroboratur animus ac firmatur.

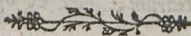
p. 466. §. 303. post voc. *gradibus*, adde:
pro modo *noticiarum, fidei et operum.*

A fine §. subiunge: Eam spem non modo sacrae literae excitant, verum ipsa hominis natura et vitae futurae connexio cum praesente suffulcit.

p. 469. laudatis Scriptoribus adde: G. C. STORR *diff. de vita beata post mortem. Tub. 1788.*

p. 480. a fine Obs. 3. adde: Denique si vel maxime concedi oporteret, diversa nomina Christi negotia a se diversa innuere, ac posse a singulorum nominum interpretatione occasionem sumi, varias muneris Christi partes recte explicandi: si Christum prophetam dixeris, quatenus et quia docuit; sacerdotem, quatenus et quia morti se tradidit, regem denique, quatenus et quia Dominum sese exhibet: tamen cum ipsa cognomina non peccantur a rebus, hodie obviis, (nec enim prophetas nec ἀρχιερεα habemus): in doctrina accurata et perspicua iis cautus quisque abstinebit.

p. 488. adde scriptoribus laudatis: G. SCHLEGEL *erneuerte Erwekung der Lehre von der göttl. Dreyeinigkeit. I. Th. Riga 1791.* C. G. HENSLER *Bemerkungen über Stellen in den Psalmen. Hamb. 1791.*

CAPVT TERTIVM.
DE MODO SALVTIS CHRISTIANAE
CONSEQVENDAE.

P. 497. lin. ultima.

Post vocem, tribuit, infere: utque ipsius boni, quod conceditur, tum certa spes stabiliatur, cognito remedio eius potiundi, tum fructus amoenior sit, ubi scias, te tua virtute id consecutum esse.

p. 507. §. 315. a fine sic lege: Sed ea fides externa, quae merum nomen, non animum, Christo dat, quam minime sufficiat ad internam felicitatem Chr. obtinendam, sedulo urgendum est. *Matth. 7, 21.*

p. 515. post locum *1. Ioh. 5, 9. 10.* adde: nec non de voluntate, nobis felicitatis viam rectam monstrandi.

p. 550. §. 323. lege: promissiones, sive, quod magis apte statuitur, per &c.

p. 561. §. 328. lege: sed universae vitae (*ἀναστροφῆς*) cunctisque viribus et actionibus quoque singulis imperat, atque quotiescunque oportunitas.

p. 576. lin. 23. adde: C. F. DVTTENHOFER *freymüthige Untersuchungen über Pietismus und Orthodoxie.*
p. 301. sq. Halae 1787.

p. 612. l. 25. post vocem, praescribunt, adde: quae et ipsae leges dicuntur *I. Cor. 9, 21. Rom. 3, 27.*

p. 613. lin. 3. a fine, post vocem, usum biblicum, inferre: (namque in libris N. T. Evangelium integram doctrinam I. C. significat *Rom. 1, 16. 16, 25.*)

p. 616. lin. 10. post vocem, ostendit, adde: atque hac ipsa institutione et vincit ignoracionem, errores, &c. et persuadet, ut homo *possit* assentiri?

p. 624. Pars posterior §. 344. diductius ita exhibetur: multorum ingenia et studia post eum laborarunt, *primum* ut exponerent, *quid* gratia operetur, ex quo divisio gratiae fluxit *praeparantis*, per varias occasiones et instituta ad audiendam, intelligendam, sentiendam veritatem; *praevenientis*, oblata, etiam non quaerentibus vel cupidis, veritate Christiana, qua primos motus pios excitet in animo; *operantis*, cum veritas Chr. vincat ignorantiam, tarditatem, errores, eorumque vim, et pravitatem, e qua se expedire homo suis viribus, imparibus ad religionem Chr. decreta adinvenienda, nullo modo possit; *cooperantis*, quando notitiae veritatis animum adfecerint atque vi sua corroboraverint; ut his notitiis, quas iam suas effecit, rectus atque incitatus cupere, velle, agere

agere possit et velit. *Alii*, brevius et accuratius *incipientem* gratiam, ante conversionem, *perficientem*, in conversione, *conservantem* post eam, dixere. *Alia* difficultas suborta est, cum *initia* gratiae s. operationum eius declaranda essent, de quibus cum *Semipelagianis* concertatum est: nam hi voluntatem primum sese componere ad gratiam dixere, Augustini aeseclae Deum inspirare initia sanctae voluntatis docuere. *Tertiam* difficultatem movere illi, qui *habitu* (εχέσις) operationis divinae ad praedestinationem definire ausi sunt (in quo nos *Augustini*, *Calvini*, *Bezae*, et *Iansenistarum* decreta, ut duriora et inimica religioni, repudiamus, ac negamus, Deum ad eos tantum gratia operante accedere, quos decreto suo salvos esse velit, *fidemque*, quam Deus donat, esse effectum praedestinationis, cuius quidem ratione temporis consequens est. *Quartam* difficultatem obiecit tentamen, gratiam cum libero arbitrio s. viribus naturalibus hominis ita in concordiam redigendi, ut illius quidem necessitas et honor, huius autem vis et usus relinquatur: alterum adversus eos, qui nihil integri concederent homini naturali, i. e. religionis Chr. institutione vacuo; alterum adversus eos, qui suis quemque viribus posse
ad

ad perfectionem spirituales i. e. Christianam eniti traderent. Denique varias lites concitavit studium explicandi modum, quo operationes Dei s. Spiritus S. cum doctrina Christiana, vel, quod est magis ambiguum, cum scriptura sacra copularentur. De his fere omnibus capitibus aut cessat controversia, aut arbitri aequi iudicium facile interponitur; si mediatas operationes divinas h. e. pendent unice a vi intrinseca veritatis eiusque usu legitimo statuas nobiscum, ac teneas, nunquam deesse rebus humanis benevolentiam s. gratiam divinam; eaque fieri, primum ut admicula pietatis ac felicitatis Christianae i. e. veritas Chr. praesto sit, deinde, ut hoc monitore homines intelligant primum, quid agere debeant, quid sperare possint; quo modo, quo fructu animus emendetur; deinde his notitiis adsiciantur ac excitentur, denique sic adfecti atque incitati expetant, bona et quaerant ac peragant; denique ut in usu doctrinae legitimo studium integrum successu haud destituatur ac res externae studium virtutis secudent. (cf. §. 338.) Qua observatione illi quoque refelluntur, qui operationis huius modum inexplicabilem esse contendunt atque *μυστηριώδες* eius, (*mystici*) contendunt.

p. 630. l. 20. per doctrinam) Evangelii.

— — l. 2. a fine cum suis) inter quos *Iulianus* facile princeps est.

p. 631. l. 15. post *spirituales*, infere: (gratiam internam).

p. 642. lin. 10. emenda: *alii* v. c. *Suarez* a congruitate repetebant, qua illa vis divina indoli, loco, tempori reliquisque adiunctis hominis ita esset accommodata, ut non possit non consentire, a quo non differt *Thomassini* sententia, urgeri hominem multitudine, varietate et conspiratione auxiliorum, a Deo coniunctorum, ut cum singula possint repudiari, cunctis nequeat resistere.

p. 643. lin. 17. inserta sunt: In quo, si quid veri superest, intelligitur, Deum, cum sint duo potissimum, quae nos a bono retrahant, ignorantia et concupiscentia s. delectatio rerum terrestrium, utriusque impedimento obicem ponere atque efficere, ut ignorantia cesset, et cognitione ac delectatione rerum coelestium i. e. ipsius veritatis animus concupiscentiam vincat. cf. ENG. KLÜPFEL *instit. theol. dogm. T. II. Vindob. 1789. p. 259.* Sed non declaratur, qua ratione Deus hoc efficiat.

p. 644. adde a fine Observat. Si qui fuerint, quibus neutra hypothesis arriserit, sive quia quaelibet difficultatibus laborat, sive quia non attinet, partibus diversis, nec sine odio et invidia pugnantibus, immisceri: non est, quod moderatione sua et prudentia amittant. Vere Ven. MORVS et composite ad hanc causam (*epit.*
Chr.

*Chr. p. 208.): Non magis in hac re, quam in vitae communis inceptis ullis, opus est anxie definire, quid et quantum Deus atque homo faciant; ubi aut quando Deus aut homo incipiat ac desinat, Deus solus agat, s. homo aliquid, conferat. Viamur doctrina, — freti simul eo, Deum studia nostra secundaturum esse, ut doctrina, quae nos erudire et emendare potest, — etiam revera, secundante Deo usum doctrinae, erudiat ac emendet. Eodem quoque inclinare video STEPH WIESE, Catholicae doctrinae addictum, virum multae doctrinae et moderationis, in *demonstr. dogmatum catholicorum Tom. VI. p. 274. sq.* (*Eustad. 1789.*) cum asserit, nec necessarium esse quoddam systema Scholasticum, nec utilitate commendari.*

p. 645. adde: Obf. 7. Nonne autem fatius fit, cum *myſticis* modum operationis inexplicabilem dicere? nec altercari de re, plane *μυστικῶς*? Non videtur, nisi simul fatearis, omnem agendi in rebus humanis modum numinis nobis esse impervium. Plerumque enim ad mysteria confugitur per inscitiam et tarditatem, quae rerum causas animadvertere negligit. Nec sine periculo acquiescitur in spe operationis divinae, quae nulla re externa nec nostris studiis adiuvetur. Ac quanto quis prudentior et in rebus suis cantior factus est, tanto certius et scit ipse et declarare potest, qua ratione veritas sibi innotuerit, animum occupaverit, vicerit peccati vim et rel.

§. 346. sic ab initio definitur: Primum Iesus instituit, ut quicumque sive Iudaei, sive e
gen-

gentilibus, instructi essent religionis Christianae veritate eamque amplecti vellent et cooptari in societatem Christianam, *baptismi ritu &c.*

p. 649. ad Obl. 3. adde: Unum quaeri possit, utrum institutio baptismi ad eos tantum pertinuerit, qui ab aliis sacris ad Christiana accederent, an ad omnes eos, qui, nati quoque et instituti in societate Christiana, felius cives fateantur. Hoc quidem non ausim negare, si-
ve propter Christi decreta *Ioh. 3, 5. coll. Gal. 3, 27. 28. Rom. 6, 3.* si-ve propter similitudinem cum circum-
fisione, qua eos quoque uti decuit, qui nati inter Iudaeos vellent populi divini consortio frui.

p. 650. l. 7. post *immergendi* inferere: qui Sec. XIII. adhuc communiter observatus est. v. Thom. de Aq. III. Qu. 66. Art. 8.

p. 652. lin. 21. post *continuetur*, adde: *adeoque* trium, cum quibus nobis religionis vinculum intercedit.

§. 349. in posteriore parte sic mutavimus: quae vis, cum semper coniuncta sit cum actione baptismi, adiuncta summae Evangelii, quae promissionibus et legibus continetur, multo etiam maior est apud eos, qui vere credunt, ac parent veritati, cuius adfensum in baptismo
pro-

profidentur: e quo ipso magna eius commendatio et sapientiae divinae laus deducitur.

p. 657. lin. 19. lege: Ac sacrae quidem literae nuspiam ad baptismum sine adiunctione beneficium aliquod, quod ad animum pertinet, referunt. Iohannis quidem ministerium commendat *Marc. 1, 4.* βαπτισμα εις αφεσιν αμαρτιων, sed adiuncta μετανοια. Christus salutem promittere iubet baptizatis *Marc. 16, 15. 16.* sed ea conditione, ut fides adiungatur.

p. 672. Obs. 2. lege: *Effectus*, adeoque consilium probabile, baptismi &c.

ibid. lin. 6. a fine post: usus N. T. lege: *Marc. 9, 37.* frequens ac constans demonstrat, ipsaque oratio Christi postulat: nam profiteri religionem et ad apostasiam adigi (σικανδαλιζεσθαι) non cadit in infantem recens natum.

p. 673. l. 9. adde: cf. COTTA ad *Gerhardi LL. T. IV.* et *LL. Symbol. p. 554.*

ibid. l. 14. post *melioris* inferre: ac ius habere, ab iis postulandi, ut curam nostri agant, nobisque bona Christiana, pro amore erga nos, socios et συμπολιτας, procurent: magnum &c.

p. 676. l. 6. interpretantis) cf. M. CHEMNITH *LL. th. P. III. p. 148.*

§. 354. lege: *quatuor momenta.*

a fine §. subiunge: *quarto, ut sollemnis fructio panis et vini sit.*

p. 683. post Obf. 3. infere Obf. 4. *Solemmitatem duo constituunt, celebratio in conventu i. Cor. II, 20—34. (qui etiam loco privato esse potest) et consecratio i. e. invocatio Dei, gratiarum actione et precibus, ut intelligatur, ritum esse ex genere religiosorum nec communi et profano epulo quenquam adfidere.*

p. 684. Obf. 5. (iam 6.) sic reformatur: *Consecrationis formulae diversissimae semper fuere: nec constans eorumdem ubique rituum accessoriorum observatio fuit. v. H. RIXNER &c.*

p. 687. lin. penult. infere: *Consentit, de quo valde laetor, in hanc interpretationem Ven. MORVS, exponens verba illa: dum ego vobis porrigo hunc calicem, dum vos inde bibitis: reddo vos participes foederis novi et antiquo foedere solvo, et vos ingredimini novum foedus. Epit. inst. Chr. p. 236.*

p. 689. deleta ultima periodo, additur: *Quomodo aut necessaria esset aut apta admonitio, hoc peragendi in sui memoriam, si esu et bibitione nihil aliud commendaretur, quam mente capere fructum mortis Christi, quod sine memoria eius nequit existere: Quomodo denique poena digni possent haberi, qui sic edunt ac bibunt, si hoc est, frui doctrina Chr. ut animi pabulo et eius bona ad se derivare? Diversus igitur unius formulae sensus est:*

Död. Access.

G

alter,

alter, quem oratio Christi apud Iohannem offert, metaphoricus; proprius alter in sacra Coena.

p. 690. lin. 18. lege: *panis* s. rei adspectabilis cum inadspectabili, i. e. corpore Christi.

§. 357. in parte posteriore ita effertur: nec enim eam Apostoli perspicue docuisse videntur, nec antiquitas Christiana ante controversias ferius, Seculo demum IX. et sqq. exortas, quidquid definivit, nec denique ulla hypothesis, sive *Zwinglii et Calvini allegorica ratio*, sive *Pontificiorum transsubstantiatio*, sive *Lutheri realis et substantialis praesentia corporis et sanguinis Christi*, *unitorum sacramentaliter cum pane et vino*, quae mediam viam inter Calvinianas et Romanas hypotheses ingreditur, et figurata pariter ac *μεταστωσις* repudiat, sive denique aliae definitiones *recentiorum quorundam*, a gravibus et molestis difficultatibus liberabuntur.

p. 698. Ep. 10. adde: Non defuere tamen, 4) qui panem et vinum *figuras* corporis et sang. Christi appellarent v. TERTULL. c. *Marcion* 1, 14. 4, 40. Hinc 5) via patet &c.

p. 701. lin. 3. a fine, lege: vel propter sensus verborum institutionis proprietatem, quam urgebat, nam profecto formula, hoc est corpus meum, exhibitiva est: quod

quod autem exhibet Christus, id promittit, nec spem et expectationem fallit vel &c.

p. 702. lin. 7. post *repetierunt* adde: (quanquam alii nollent fidem suam huic quaestioni subtili instruere. cf. *Praef. libr. Concord. p. 6.*)

p. 704. lin. 1. infere: Itaque *sacramentalem* praesentiam dixere, i. e. quae tantum in hoc sacramento occurrit; nec habet exemplum simile.

p. 705. lin. 3. adde: Ceterum ut Lutheri hypotheses, Zwinglianis et Romanis oppositae, rite intelligantur, conferre iuvat, quae Ven. *Plank*, ex historia, optima magistra, illustravit in *Geschichte des Protest. Lehrb. T. I - III.*

§. 359. a fine adde duo verba: observantis ritum.

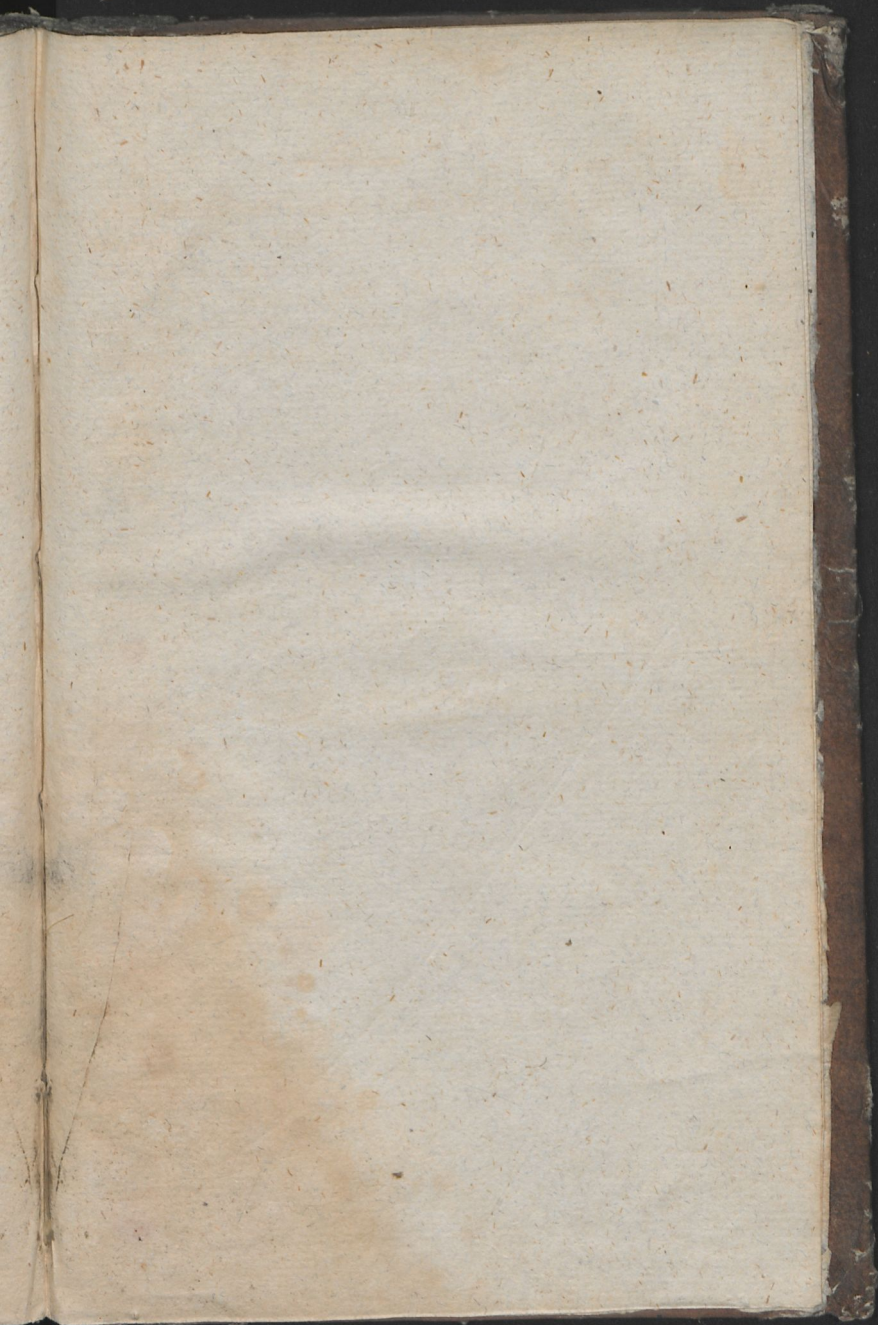
§. 360. *paucitate*) et simplicitate rituum praescriptorum.

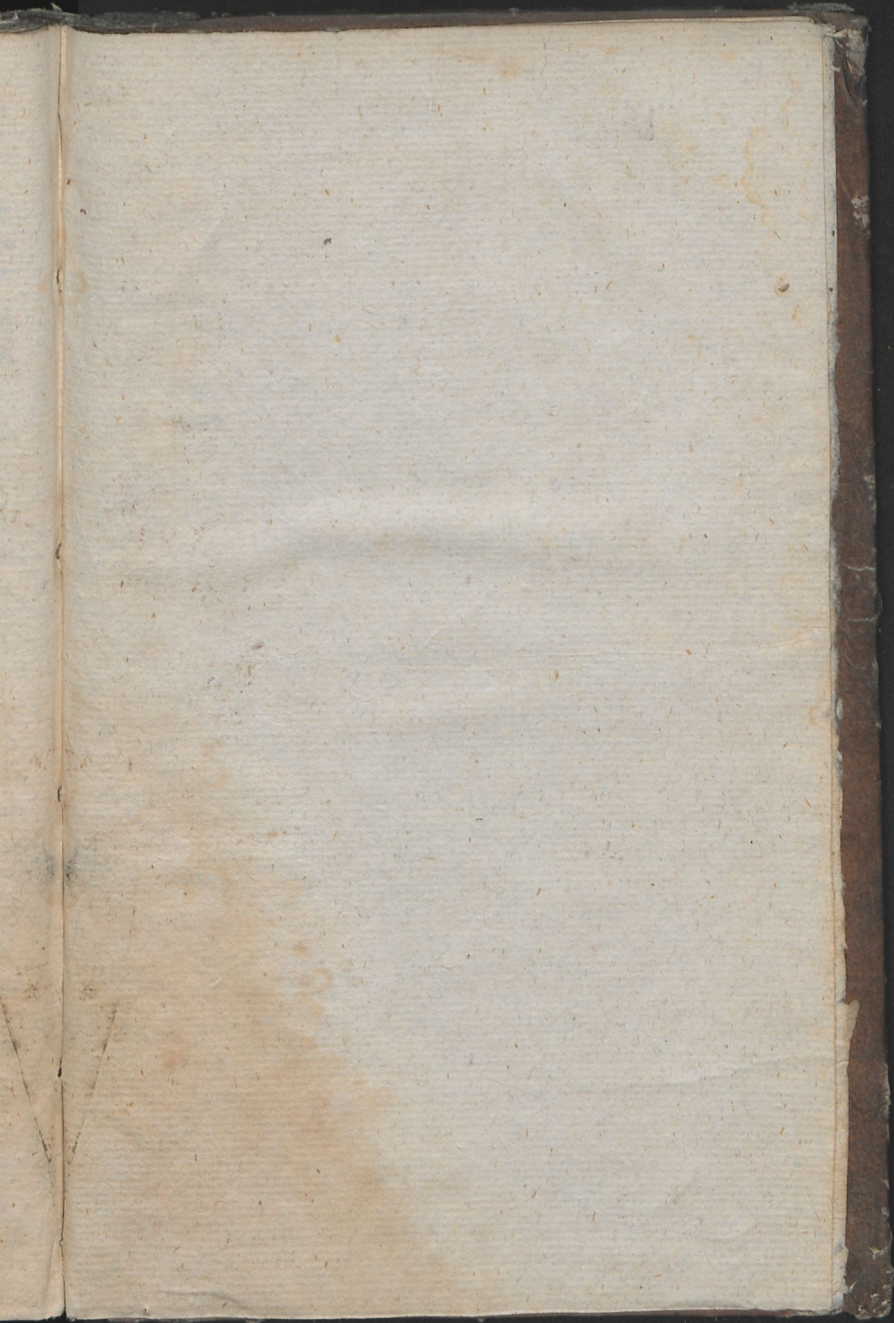
p. 709. a fine Obf. I. adde: Interim *confirmationem baptizatorum* nusquam videmus praescribi, etsi laudabilem ritum multi nostrates, non sine emolumento, conservant; *poenitentiae sacramentum s. absolutionem*, adhibita ceremonia externa, ignorant Sacrae literae, quae *μετανοιας* praedicare iubent; *ordinationis* ritum apostolica aetas tenuit forsan, sed citra effectum salubrem, qui ad animum pertineret; *matrimonium* non est ritus, s. actus

fed status, nec proprius Christiano, nec pertinens ad religionem: *utiltio* autem, quam *Iac. 5, 14.* commendat, plane differt consilio et effectu ab *extrema*, usitata in ecclesia Romana. cf. *Apol. A. C. p. 200.*

p. 720. in Obs. 2. dele verba in parenthesi posita & Locum obscurum — postulant.

93823

X243 2206

D. JOH. CHRISTOPH.
DÖDERLEIN

ACCESSIONES

AD NOVISSIMAM
SIVE
QUINTAM EDITIONEM
INSTITUTIONIS THEOLOGI
CHRISTIANI

POST QUARTAM
SEPARATIM EDITAE.

CVM PRIVILEGIIS SACR. CAES. MAIESTATIS ET
ELECTORIS SAXONIAE.

NORIMBERGAE ET ALTORFI
SVMTV MONATH ET KVSSLER
MDCCLXXXII.